

DE FIGUUR VAN KEIZER KAREL IN DE POPULAIRE VERTELCULTUUR

Harlinda Lox

Inleiding

Keizer Karel is één van die zeldzame figuren uit onze geschiedenis, waarvan men een dubbelportret bezit, een ernstig-historische medaille met een olijk-folkloristische zijde. Op een familiefeest werd aan ons, kinderen, ooit eens de volgende vraag gesteld: "Wat gebeurde er in 1500?" Daarop antwoordden wij in koor: "Toen werd Keizer Karel in Gent geboren." "Ja, en wat gebeurde er in 1512?" Op die vraag moesten wij het antwoord schuldig blijven, omdat we onze vaderlandse geschiedenis dan toch niet zo gedetailleerd kenden. En mijn grootvader gaf daarop monkelend de volgende uitleg: "Toen deed Keizer Karel zijn Plechtige Communie..." Keizer Karel verschijnt in de Vlaamse vertelcultuur als populaire kristallisatie-gestalte in o.m. (kwel)raadsels (1), stafrijmpjes (2), wiegeliëdjes (3), gezegden (4), etiologische of verklarende verhalen (5), sagen (6), legenden (7), dier- (8) en nouvellesprookjes (9) en grappige vertelsels (10). Die vertelcultuur maakt echter in grote mate deel uit van een internationaal verspreide en geïnventariseerde volkskundige canon. Achter de schijnbaar eenvoudige verhalen waarin Keizer Karel, meestal incognito, ergens in Vlaanderen de hoofdrol speelt, schuilen complexe processen van narratieve acculturatie via grensoverschrijdende mondelinge en schriftelijke verspreidingskanalen en een ingewikkelde over-

leveringsgeschiedenis van vertelpatronen en -motieven. Ook de zeer geloofwaardige bon-mots of scherpzinnige spreuken (11), die Keizer Karel in de mond gelegd worden, werden in de buitenlandse vertelrepertoires door andere beroemde keizers uitgesproken. Zelfs de anekdoten (12), die op private kwaaltjes of liefhebberijen van Keizer Karel zinspelen, zijn internationaal gemeengoed.

De 'Vlaamse' Keizer Karel gerelativeerd

Toch gaan de Olenaars er nog altijd prat op dat Keizer Karel in een herberg in hun dorp ooit een pot met drie oren liet vervaardigen. Daarbij is men vlugger geneigd om de archieven te gaan uitvlooien op zoek naar historische documenten, die de aanwezigheid van Keizer Karel in Olen zouden moeten bewijzen, dan dat men de echtheid van het verhaal en vooral zijn exclusief Vlaamse karakter in vraag stellen zou. (13) Dat hangt samen met het romantische grimmigesternte, waaronder het Vlaamse volksgegoed ooit verzameld werd. Het optekenen en publiceren van de volksverhalen gebeurde in de 19de eeuw immers in functie van het opbouwen van een echte, eigen "Vlaamse" identiteit. De teksten die een eenvoudige verhaallijn hadden en bovendien in een eenvoudige volkstaal geschreven waren, vormden dankbare instrumenten bij de volksopvoeding en de taalontvoogding. Vele van de Keizer Karel-verhalen wer-

uit: *De vrolijke Daden van Keizer Karel*. Antwerpen s.d., blz. 133
Keizer Karel ontmoet de Olenaars ...

den precies tijdens de grote verzamelgolf, die zich in Vlaanderen tussen 1880 en 1930 voordeed, opgetekend of opnieuw in een volkskundig en in een literair circuit in omloop gebracht. Want over Keizer Karel was er namelijk reeds in de 17de eeuw ten tijde van de

Contrareformatie een anekdotische biografie verschenen. *De heerelycke ende vrolycke daeden van keyser Carel den V* kreeg een kerkelijke goedkeuring van de Brusselse boekencensor op 9 april 1674 en een drukkersprivilegie voor negen jaar op 12 april 1674. De verhalenbun-

del is versierd met gravures van Harrewijn Bouttats en wordt toegeschreven aan J(o)an De Grieck, een Brussels boekverkoper en toneelschrijver. Zowel J(o)an De Grieck als Theodor Spits, “Boeck-verkooper in den Bogaerde-straet” te Antwerpen, bezorgden in 1675 edities. Het werkje kende direct na zijn verschijnen naast een aantal ongedateerde Nederlandse edities o.m. verzorgd door Ludovicus de Wainne, minstens herdrukken o.m. in 1689 (verzorgd door Judocus De Grieck, Brussels boekdrukker en -verkoper) en 1711 (verzorgd door Antonius Lemmens).⁽¹⁴⁾ Vrij snel zagen zowel ongedateerde als gedateerde Franse uitgaven van de bundel het licht, o.m. in 1683 te Keulen en in 1730 te Brussel. Voor een verregaande verspreiding van verhalen uit de oorspronkelijke bundel van J(o)an De Grieck zorgde ook het circuit van de volksalmanakken: men vindt o.m. 5 Keizer Karel-anekdoten in de *LOVEN-SCHEN ALMANACH ofte TYDT-VERKONDER* van het jaar 1756. In de *NIEUWEN BRUGSCHEN ALMANAK* voor het jaar 1783 werd de bundel integraal afgedrukt. Zowel in de anekdoten- en verhalenbundel *De Gulde annotatien van Jan De Grieck* (Antwerpen, weduwe Thieullier, z.j.) als in de *Vermakelyken Klucht-Vertelder (1800)* zijn dan weer enkele grappige anekdoten uit de oorspronkelijke verzameling van J(o)an De Grieck overgenomen. Tijdens de culturele bezinningstocht van

enkele strijdvaardige flaminganten werd de bundel in de tweede helft van de 19de eeuw opnieuw opgevist en uitgegeven als *De heerlyke en vrolyke daden van Keizer Karel* (Gent 1846; 1850; 1855; 1878; 1912) o.m. in een reeks volksboeken onder de redactie van Jan Frans Willems en Ferdinand Augustijn Snellaert. De vergelijkende studie van deze hertaling met de inhoud van de oorspronkelijke bundel leert ons, dat het niet om identieke uitgaven gaat, maar dat er een aantal verhalen (o.m. het verhaal “Waarom er een bril in het wapenschild van Oudenaarde staat”) aan toegevoegd werden. Toen de Gentse flamingant en romanticus Prudens van Duyse⁽¹⁵⁾ met zijn talrijke Keizer Karelgedichten de belangstelling van vele romantici en realisten wekte, gingen enkele verhalen een eigen leven leiden in dichtvorm⁽¹⁶⁾, kluchten⁽¹⁷⁾, blijsspellen⁽¹⁸⁾ en vaudevilles⁽¹⁹⁾. Het populaire Keizer Karel-blazoen werd later nog eens voor een school-⁽²⁰⁾, jeugd- en kinderboekencircuit⁽²¹⁾ opgepoetst. Nog in 1922 gaf Michel de Ghelderode een (verkorte) herwerking onder de titel *L'histoire comique de Keizer Karel telle que la perpétuèrent jusqu'à nos jours les gens de Brabant et de Flandre* (Leuven 1922; Brussel 1923; 1943; 1989). Met het merkwaardige niet vertaalde “Keizer Karel” in de Franse titel, onderstreepte de auteur als het ware het door en door Vlaamse karakter van deze “histoire comique”.

Deze visie kon enkel nog naar het grote publiek toe in stand gehouden worden. Want op dat moment had reeds iemand in Vlaanderen, met name Maurits de Meyer (1895-1970), het in talloze kleine bundels en regionale tijdschriften verspreide Vlaamse sprookjesmateriaal volgens het internationale classificatiesysteem Aarne Thompson geordend en ontsloten. De moederbundel van de Keizer Karel-verhalen had hij echter voor deze eerste catalogoog *Les Contes populaires de la Flandre. Aperçu général de l'étude du conte populaire en Flandre* (Helsinki 1921) nog niet uitgevlooid, zodat de mythe rond de "Vlaamse" Keizer Karel-verhalen mischien ongewild intact bleef, tot de herwerking van de catalogoog uit het jaar 1968 met de titel *Le conte populaire flamand. Catalogue analytique et répertoire des épisodes et éléments des contes 'Motif-Index'*. Vele Keizer Karel-verhalen laten zich in het AaTh-classificatiesysteem inpassen, dat in 5 hoofdcategorieën, met name diersprookjes; eigenlijke sprookjes; grappige vertelsels en anekdoten; ophopende vertelsels en plaagvertelsels en niet geclassificeerde sprookjes, zowat 2500 verschillende verteltypen documenteert. Andere Keizer Karel-verhalen zijn dan weer niet zozeer als een volledig uitgewerkt verteltype, maar wel als een internationaal vertelmotief of als een contaminatie van meerdere vertelmotieven bekend. Omgekeerd kan ook aan zo'n uitgelezen

corpus als de Keizer Karel-teksten en de manier waarop ze in de verteltypencatalogoog van Maurits de Meyer al dan niet geclassificeerd werden nog eens duidelijk gemaakt worden dat de catalogoog slechts een spiegel is van de stand van het wetenschappelijk volksverhaalonderzoek in Vlaanderen anno 1968 en zeker geen representatief beeld van de rijke Vlaamse vertelschat ophangt.

Juist door de vergelijkende studie van de varianten van een zelfde verhaal kunnen dan de processen van narratieve acculturatie zichtbaar gemaakt worden. De volkskundige auteur sensibiliseert zijn lezer voor bijzondere motiefcomplexen of -verschuivingen en voor eigenzinnige variantencontaminaties. De lezer verwerft vooral inzichten in cultuurgeografische eigenheden, etnische stereotiepen, regionale en lokale inkleuring van internationale vertelpatronen, of eenvoudiger gezegd: de lezer krijgt een antwoord op de vraag "wat er nu typisch Vlaams aan de Keizer Karel-teksten is." Naast de specifieke topografie - de verhalen spelen zich bijna altijd in een duidelijk herkenbare "Vlaamse" omgeving af (in Olen, ⁽²²⁾ in Sint-Niklaas, ⁽²³⁾ in Mechelen, ⁽²⁴⁾ in Ieper ⁽²⁵⁾ op de Brusselse markt ⁽²⁶⁾ enz.) - zijn er herkenbare rituelen, gebruiken en attributen. De lezer krijgt ook voeling met de vertelmechanismen, waarbij anonieme protagonisten zoals een edelman, een rechter, een paus, een koning of keizer, en zelfs een schelm, nar of bedelaar tot

een gepersonaliseerd heerser uit Vlaanderen gemaakt worden. In het Vlaamse vertelcircuit is er o.m. een parallelle identiteit tussen Keizer Karel en Filips de Goede, ⁽²⁷⁾ tussen Keizer Karel en Lodewijk van Male, ⁽²⁸⁾ en zelfs tussen Keizer Karel en diens zoon Filips II. ⁽²⁹⁾ Keizer Karel blijkt nog een uitwisselbare kristallisatiegestalte te zijn met de in buitenlandse vertelrepertoires althans populaire heersers zoals Jan zonder Land (Engeland), Frederik II de Grote (Duitsland), Jozef II (Oostenrijk), Matthias I Corvinus (Hongarije), Hendrik IV (Frankrijk), Frederik Barbarossa (Duitsland), Waldemar I de Grote (Denemarken) en Maximiliaan I (Oostenrijk).

Het mag duidelijk zijn dat andere invloedssferen dan zuiver narratologische en genretypologische een rol spelen: mythologische en religieuze connotaties, bijgeloof, spreekwoorden, volksetymologie, etnische stereotiepen en volkskundige vooroordelen van nationaliteiten, beroepen en standen voeden de verhalen. De inbreng van de verzamelers en optekenaars, ingebed in hun specifieke contexten, mag niet onderschat worden: bepaalde pointes uit de Keizer Karel-verhalen blijken sterk christelijk ingekleurde ⁽³⁰⁾ of sterk afgezwakte ⁽³¹⁾ versies van de oorspronkelijke inhouden te zijn. Michel de Ghelderode laat Keizer Karel dan weer in zijn verhalen met een bijzondere voorliefde tegen notoire bedriegerstypen

uit de volksliteratuur zoals astrologen, bedelaars, alchemisten en eenogigen aantreden. Uit de pointe blijkt steeds weer, dat Keizer Karel zich als de grote-re schelm profileert. ⁽³²⁾

Karel de Grote - Keizer Karel

Keizer Karel werd vaak verheerlijkt door middel van flatterende vergelijkingen met heldhaftige heersers. De vergelijking die het meest voorkwam was die met Karel de Grote:

Karel was niet alleen een naamgenoot maar ook een opvolger van Karel de Grote, iets wat hij nog eens onderstreepte door zich in Aken, de hoofdstad van Karel de Grote, te laten kronen. Karel zat toen trouwens op de troon van zijn illustere voorganger, terwijl diens hoofd als relik in processie werd rondgedragen. ⁽³³⁾

In Vlaanderen was het *Krachtig Gebed van Keizer Karel tot het Heilig Kruis en Lijden van onzen Heer Jezus Christus* nog tot in de jaren vijftig zeer populair, hoewel het in werkelijkheid nooit aan Keizer Karel toebehoord heeft. Het *Orisan Karlemaine*, ook *Epistola sancti Salvatoris* zou uit de hemel afkomstig zijn en door paus Leo III (816) aan Karel de Grote (742-814) gezonden zijn in het jaar 783, toen die ten strijde trok. Paul de Keyser vermoedt dat het gebed van Carolus Magnus in de 17de eeuw door de katholieke geloofspropagandali-

uit: *De vroolijke Daden van Keizer Karel*. Antwerpen s.d., blz. 147
Keizer Karel ontmoet de norske herbergierster Kwae Beth in Ieper.

teratuur van de Contrareformatie gerecupereerd werd. De brief is nu in 1505 gedagtekend en werd door een niet bij naam genoemde paus aan de toekomstige Keizer Karel gezonden. Het is precies in die eeuw dat de Keizer Karel-legenden een vaste vorm aannam en dat de devotie tot de Lijdensteken, in het bijzonder het Heilig Kruis Christi, een hernieuwde mystieke bloei kende. De persoonsverwisseling tussen Karel de Grote en Keizer Karel werd in de Zuidelijke Nederlanden bovendien in de hand gewerkt doordat de populaire anekdotische Karel-biografie van J(o)an De Grieck ten minste twee Heilig-Kruismirakelen uit het krijgsbedrijf van Keizer Karel op Noord-Afrikaanse bodem bevat. Zo geraakten Keizer Karel en het Heilig Kruis nauw met elkaar verbonden. ⁽³⁴⁾

Achter zo menig Keizer Karel-verhaal gaat een ingewikkeld recuperatieproces van zelfs heidense vertelstoffen door de christelijke vertelcultuur schuil. Bij wijze van exemplarisch voorbeeld reconstrueren we de weg die het volgende zeer korte verhaal "Keizer Karel laat een bron graven" afgelegd heeft:

Na de verovering van Goulette had het leger van Keizer Karel een groot gebrek aan water. Toen liet Karel een bron graven en de soldaten groeven diep en vonden een mooi kruis. Dat deelden ze de keizer mee, hij kwam ter plaatse en haalde het kruis met diep ontzag uit het

gat. Nauwelijks had hij het daar weggenomen, of er ontstond een bron met helder water en heel het kamp leefde er zich aan. Het kruis zelf zond hij naar zijn keizerin, met het bevel er goed voor te zorgen, als voor een heel kostbare schat. ⁽³⁵⁾

Tallose verhalen berichten over de wonderbaarlijke oorsprong van een bron, waarbij - al naar gelang de genretypologische invulling van het motief - o.m. een natuurmythologisch fenomeen (bv. een bliksemschicht), een welwillend gebaar van god zelf of van zijn geestelijke of wereldlijke gezant (de staf van een heilige of de speer van een held in de grond gestoken doet het water opborrelen, een gebed), een fysieke noodzaak (waterdood) als verklarende factor aangehaald wordt. Een bron kan ook door de hoefslag van een paard of van een ander dier ontstaan; een draak woelt ze bloot of een duif laat een druppel uit haar snavel op een rots vallen, die uitgehold wordt en zich met water vult. ⁽³⁶⁾

Tot de vertelcyclus van Karel de Grote (742-814) behoort een *sage*, die naar onze mening aan de basis ligt van het verhaal "Keizer Karel laat een bron graven". Karel de Grote zou eens met zijn leger uit Westfalen in de Gudensberger landstreek getrokken zijn; volgens de ene overlevering zegevierend, volgens de andere op de vlucht. Toen zijn krijgers van de dorst versmachtten, trapte het sneeuw witte paard van de keizer tegen de rots, waarop een bron met een

machtige waterstroom opwelde, zodat het gehele leger gelaafd kon worden. De bron noemde men de Glißborn en het water had volgens de bevolking een bijzondere reinigende kracht. Daarom trokken de vrouwen uit de omgeving er heen, om er hun was te doen. De steen met de afdruk van de hoef is in de kerkmuur van Gudensberg ingemetseld en ook heden nog te zien. Later zou Karel de Grote nog een grote slag geleverd hebben aan de voet van die berg. Na de slag opende de Gudensberg zich en nam de vermoeide keizer met zijn krijgslieden op, waarna deze zich weer sloot. In deze ondergrondse woonplaats rust Karel de Grote uit van zijn heldendaden, maar hij beloofde, iedere zeven jaar, volgens een andere overlevering alle honderd jaar, te voorschijn te komen. Komt dit tijdstip, dan hoort men wapens rammelen, paarden hinniken en hoeven kletteren. De tocht gaat dan naar de Glißborn, waar de paarden gedrenkt worden, om na beëindigde ronde weer in de berg terug te keren. Hoewel Karel de Grote voor de ganse middeleeuwen als dé christelijke heerser par excellence gold en als dusdanig geïdealiseerd en geheroïseerd werd, vertoonde hij in zijn verschijning als ruiter te paard toch nog een heidens trekje. Dit verbond hem namelijk specifiek met Wodan, de aanvoerder van het Wilde Heir, voor wie het paard het belangrijkste attribuut was. De naam van de berg (Gudensberg = Wodansberg) behoudt trouwens nog de

herinnering aan diezelfde heidense godheid. ⁽³⁷⁾ In het Vlaamse vertelcircuit vonden we één tekst, die door de vermenging van niet langer begrepen heidense en christelijke betekeniskaders als het ware bol staat van de anomalieën. In de buurt van Leffe is er een fontein die haar ontstaan aan Karel de Grote te danken heeft. Toen het leger van Karel de Grote de vier Heemskinderen vervolgde, leden de soldaten op een gegeven ogenblik verschrikkelijk dorst. Daarom stootte de bevelhebber een lans in de rots en richtte een schietgebed tot God: “Schenk, o Heer, mijne arme soldaten te drinken!” Aanstonds spoot er water uit de rots. De bron die zo was ontstaan, kreeg de naam van “Fontaine de l’Empereur”. De wonderdoener is Karel de Grote zelf, een ruiter te paard. Door zijn beide handelingen, het steken van zijn lans in de rots enerzijds en het maken van een schietgebed anderzijds, profileert hij zich bovendien ook nog eens als de tegelijkertijd wereldlijke en geestelijke bronverwekkende gezant van god. ⁽³⁸⁾ In de protestantse exempel-, historiën- en preekverzamelingen uit de 16de en 17de eeuw vindt men een veel consequenter aangepaste variant van de Gudenbergsage. Het wonderwater komt uit een berg gestroomd nadat 2000 christenen, die onder Keizer Trajanus (53-117) tot dwangarbeid op een onherbergzaam eiland veroordeeld zijn en van de dorst dreigen te versmachtten, op hun knieën om Gods hulp gesmeekt

hebben. ⁽³⁹⁾ Hier staat de wonderbaarlijke redding van een groep gelovigen duidelijk centraal. Een heerserfiguur als bemiddelaar voor zijn onderdanen (soldaten) ontbreekt volledig. Bovendien werd het dier, dat de bron door een hoefslag op een rots doet ontstaan, gekerstend. Want de bewerkers en compilators ervaarden het paard als te heidens en vervingen het door een groot en mooi lam (!). Johann Wilhelm Wolf nam in zijn sagenverzameling *Niederländische Sagen* ⁽⁴⁰⁾ een vertaling van een oude kroniektekst uit het jaar 1585 op, die een sterke gelijkenis vertoont met onze Keizer Karel-sage. Zoals de titel *Graf Arnold III. von Holland läßt einen Brunnen quillen* reeds suggereert, heeft het verhaal een locale heerser als populaire kristallisatiegestalte. Belangrijker nog is dat in deze overlevering de bronverwekkende hoefslag van een dier volledig verdwenen is. De graaf bidt in zijn tent tot God en deze openbaart hem de plaats, waar er moet gegraven worden om water te vinden.

Het verhaal van het dorstige leger kan ook gebruikt worden om de verbondenheid (de solidariteit) van de heerser met zijn soldaten te illustreren. Zowel van Alexander de Grote (356 v.C.-323 v.C.) als van keizer Rudolf I van Habsburg (1218-1291) wordt er verteld dat ze een dronk van het zeer schaarse water, dat hun door een onderdaan gebracht werd, geweigerd hebben omdat ze zich niet bevoorrecht behandeld wilden zien t.o.v.

hun soldaten voor wie er niet genoeg water was. ⁽⁴¹⁾ Deze zelfde pointe vindt men in een Keizer Karel-anekdote, die door Johan Michiel Dautzenberg tot het gedicht *Des keizers menschlievendheid* bewerkt werd:

De kleine krygerschare nog overig van het heir,

Lei voor den trouwen Keizer heur warme hulde neêr:

“k Verlaet u niet, o vrienden, ik blyf uw rampgenoot,

En deel met u, o vrienden laetsten kruimel brood.’

Eens wou de tafelmanester zich zelven te boven gaen,

En liet den disch des Keizers met kostlike spyzen belaên;

Hy had gewis gerekend, als hovelingen doen:

De Vorst zal my den yver eens rykelik vergoên.

‘Ellendeling!’ zei Karel tot zynen tafelvoogd,

‘Hebt gy den nood der makkren te lenigen gepoogd?

Terwyl zy honger lyden en teerend zyn en krank.

Zou ik, de bron huns lydens, maer brassen in spys en drank?’

Dan werden alle schotels van tafel weggetorscht,

En uitgedeeld den zieken door hunnen vriend en Vorst;

Hy bleef by zyne krygers als trouwe rampgenoot,

En deelde met die braven den laetsten kruimel brood.” ⁽⁴²⁾

uit: *De vrolijke Daden van Keizer Karel. Antwerpen s.d., blz. 199*
 Keizer Karel laat zich als scheepstrekker inschakelen.

Het sprookje over het oude verwaarloosde paard van Keizer Karel is een vrij negatieve variant op een didactisch verhaal uit de vertelcyclus rond Karel de Grote (742-814). Het oorspronkelijke verhaal luidde als volgt: Karel de Grote wil zich als een rechtvaardige pater patriae profileren en laat een zogenaam-

de rechtvaardigheidsklok ophangen. Elkeen die denkt onrechtvaardig behandeld te zijn, kan hem luiden en zijn zaak zal dan onderzocht worden. Op een dag wordt de klok niet door een mens geluid, maar door een slang die om de klepel gekronkeld hangt. Karel de Grote begrijpt dat ook als een noodkreet en

laat zijn vier rechtsheren de slang naar haar nest volgen. Ze vinden er een pad die op de eieren van het reptiel lag, en verbranden de indringster. In de Vlaamse vertelcultuur heeft dit toch zeer positieve verhaal over een belangrijke deugd van een volkse keizer, namelijk zijn rechtvaardigheid, de volgende metamorfose ondergaan: Keizer Karel verstoot zijn oude paard dat hem 30 jaar trouwe dienst verleend heeft. Na een paar dagen keert het dier naar het paleis terug, waar het heel toevallig met zijn vel tegen het kleine paleisklokje schuurt. Toch slaagt het dier er op die manier in om de heerser op zijn miserebele toestand attent te maken. De knecht gebiedt de eigenaar, met name Keizer Karel, om het dier, dat hem zovele jaren trouw gediend heeft, nu op zijn beurt tot aan zijn dood te verzorgen. Het oorspronkelijk centrale motief van de rechtvaardigheidsklok is hier tot een secundair schijnbaar vrij onbelangrijk motief herleid. Qua boodschap leunt het verhaal nu eerder aan bij de bekendste dierenrebellie, in de sprookjeswereld verwoord in de “Bremer Stadsmuzikanten” (*Grimm/ KHM I*, p. 145-149).

De keizer incognito

Zowat alle West-Europese heersers die in de populaire vertelcultuur een rol spelen o.m. Keizer Karel (1500-1558), Frederik II de Grote (1712-1786) (Duitsland), Jozef II (1741-1790) (Oostenrijk), Matthias I Corvinus

(1443-1490) (Hongarije) trekken er in boerenkleden op uit. Volgens een beroemde uitspraak van de Franse koning Lodewijk XI (1423-1483) zou een vorst alles eerder te horen krijgen dan de waarheid. Maar de West-Europese heersers volgen vooral het voorbeeld van de beroemde kalief Haroen ar-Rasjied (763/ 766-809), die in *De vertellingen van duizend en één nacht* incognito door zijn land reisde om uit de mond van zijn onderdanen te horen wat er in Bagdad gaande was. Deze bundel Oosterse sprookjes werd door een vertaling van de Franse oriëntalist Antoine de Galland in het begin van de 18de eeuw (1704-1717) in Europa verspreid, wat niet alleen een ware rage in het literaire Europa veroorzaakte, maar ook duidelijke sporen in de verschillende regionale vertelculturen achterliet. Elk volk kon zo wel zijn eigen geliefde heerser naar voor schuiven, die zich net als de Oosterse kalief als een zorgzame en rechtvaardige “pater patriae” zou opstellen en zich in eigen persoon zou gaan vergewissen, hoe het met de rechtvaardigheid in zijn land gesteld was. Ook in de Vlaamse vertelcultuur is het incognito-motief een vast bestanddeel van de Keizer Karel-verhalen: onherkend heeft deze volkse keizer contact met de laagste laag van de bevolking, met bezembinders, kolendbranders, zandleurders, scheepstrekkers.... Toch gaat het bij dit incognito-

motief niet altijd echt om een bewuste strategie van de keizer om de noden van zijn onderdanen te leren kennen, wat zijn zin voor rechtvaardigheid en zijn zorg om het wel en wee van zijn onderdanen onderstrepen zou, maar om een situatie die hij als een ietwat hulpeloze figuur zelf gecreëerd heeft: hij verdwaalt namelijk tijdens de jacht, een passie, die hij overigens deelde met andere beroemde keizers, zoals Karel de Grote (742-814), Frederik I Barbarossa (1122(?)-1190) en Maximiliaan I (1459-1519). Honger of soms ook zijn onkunde, om zichzelf te behelpen, drijven Keizer Karel dan naar een schamele boshut. Dat de heerser met zijn onderdanen, die zich doorgaans zeer gastvrij opstellen, een gemoedelijk praatje slaat, strookt - mede door zijn gebrekkige talenkennis - wellicht niet met de werkelijkheid. Het opgehangen beeld laat zich echter perfect in zijn volkskundig (narratologisch) profiel inpassen. Meer nog, Keizer Karel wordt als een heerser voorgesteld die zelfs bereid is zijn handen uit de mouwen te steken om zijn onderdanen bij hun zware dagtaak te helpen. Zo laat hij zich bv. als scheepstrekker inschakelen. ⁽⁴³⁾ Volgens een andere overlevering zou hij ook geholpen hebben bij het lossen van schepen op de werven. ⁽⁴⁴⁾ Het is diezelfde man die een beschonken boer uit Berchem welwillend bijlicht, wanneer deze dringend moet urineren... ⁽⁴⁵⁾ Een beetje iro-

nisch wordt het dan wel, wanneer Keizer Karel in zijn eigen paleis een dief een handje toesteeft bij het stelen van zijn eigen dure tapijten of waardevolle horloges... ⁽⁴⁶⁾ Ook andere keizers worden als hulpvaardige "boeren onderboeren" gekarakteriseerd. Van keizer Maximiliaan I (1459-1519) wordt er verteld dat hij een boer bij het stapelen van hout geholpen zou hebben. ⁽⁴⁷⁾ Keizer Jozef II (1741-1790) zou zelf eens de ploeg in de hand genomen hebben ⁽⁴⁸⁾ en Frederik II de Grote (1712-1786) zou 's nachts met een bezembinder naar de bossen getrokken zijn, om zelf bezemrijs te snijden. Bovendien zou de laatstgenoemde vorst in diezelfde nacht nog - toen hij zich met de hoogzwangere vrouw van de bezemboer alleen in de hut bevond - de taak van vroedvrouw op zich genomen hebben en het kind van de bezemboer ter wereld gebracht hebben. ⁽⁴⁹⁾

Keizer Karel neemt dan weer het peterschap van de zoon van Boerke Naas ⁽⁵⁰⁾ op zich. Zo gaat ook hij zelfs een klein beetje deel uitmaken van het (familie)-leven van zijn onderdanen. "Het peterschap van een gewoon mensenkint" deelt Keizer Karel echter niet alleen met Frederik II de Grote, maar ook met ... de gepersonifieerde Dood. In het grimmige sprookje nr. 44 *De dood als peet* kiest een arme boer namelijk de Dood als peetoom voor zijn dertiende kind. Ondanks het feit dat dit sprookje enkele

grappige momenten bevat, blijft de ultieme boodschap toch dat de Dood steeds het laatste woord behoudt en dat er tegen hem geen kruid gewassen is. Uit de wonderbaarlijke affiniteit tussen de populaire keizers en zo een machtig figuur als de Dood mogen we besluiten dat de onderliggende toon in zulke verhalen er, ondanks de ogenschijnlijke vertrouwdeheid, toch één van angst en ontzag is. En de vergelijking van het profiel van Keizer Karel uit de populaire narratologie met dat van de ongeennaakbare gepersonifieerde Dood gaat in nog vele andere opzichten op. Hoe krijgt een verteller vat op een dergelijk machtig wezen? Door hem met menselijke, al te menselijke trekjes voor te stellen. Zo zijn er de vertrouwelijke, bijna vriendschappelijke maar o zo verraderlijke aanspreekvormen voor de Dood als Pietje, Pieter, Hein, eufemismen, die steeds de ontzaglijke monsterachtigheid van het naamloze onbekende wezen Dood ontcrachten. De Dood is niet alleen voor vleierijen vatbaar, maar hij wordt ook als een echte lekkerbek voorgesteld. Zijn snoepzucht wordt hem bv. in het populaire sprookje van Smidje Smee fataal. Het valt toch op dat ook geduchte wereldlijke heersers op precies dezelfde manier gemanipuleerd worden. Lijkt ons de verschijning van Keizer Karel niet net iets vertrouwder te zijn, wanneer er in de verhalen enkel over “Karel” gesproken wordt? Krijgt

hij daardoor niet een beetje de status van Jan, Piet en Klaas, de typische benamingen voor de helden uit de Vlaamse sprookjes, de zogeheten “Allerweltsnamen” die voor iedereen staan? De verhalen tonen ons doorgaans een wereldlijke heerser ontdaan van al de attributen die naar zijn status, zijn macht en zijn rijkdom verwijzen, een kwetsbare gestalte met menselijke, al te menselijke trekjes. “Karel” moet zijn avondmaal zelf klaarmaken, en hij eet geen exotische of rijkelijke spijzen, maar een boterham met hesp. Voor een schepje mosterd trekt deze man, die over een rijk heerst waar de zon niet onderging, door de straten van Gent op zoek naar een kruidenierswinkeltje dat op het middernachtelijk uur de deur wil opendoen. ⁽⁵¹⁾ Hij is zo verlekkerd op de malse gans die een schoenlappersvrouw op de Brusselse markt koopt, dat hij zichzelf aan de tafel van een arme schoenlappersfamilie uitnodigt. ⁽⁵²⁾ Het is echter diezelfde keizer die door het overmatige nuttigen van jonge bieren of wijnen zulke verschrikkelijke buikkrampen heeft, dat hij ‘s nachts het bed niet tijdig verlaten kan en zo de woede van de herbergierster, die haar keizerlijke gast niet herkent, op de hals haalt. ⁽⁵³⁾ Als nederige zwerver op zoek naar onderdak vertoont Keizer Karel nog een wonderbaarlijke affiniteit met de vele zwervende heiligen, in de Vlaamse overlevering zijn dit doorgaans Onze-Lieve-

uit: De vrolijke Daden van Keizer Karel. Antwerpen s.d., blz. 270
Keizer Karel nodigt zichzelf uit aan tafel bij een arme schoenlappersfamilie.

Heer en Sint Pieter of Woen (Wodan) en Laai (Thor), die als arme drommels vermomd bij de stervelingen aankloppen en om een bed voor de nacht vragen. Toch blijft Keizer Karel steeds ook een machtige figuur, die uit een penibele situatie munt zal slaan en/ of het laatste woord zal behouden. Zo kan hij het niet laten zijn onderdanen aan de tand te voelen. In de Vlaamse varianten biecht niet zelden de gastheer (bv. een arme bezembinder) zelf aan zijn gast (Keizer Karel) nog een pekelzonde op: hij jaagt af en toe op wild. Zonder het echt goed te beseffen vertelt een onderdaan aan een toch geducht heerser dat hij het niet zo nauw neemt met het recht op jacht, dat een keizerlijk (koninklijk) voorrecht was. Het gebeurt anderzijds ook dat de gastheer (een boer) zich niet alleen gastvrij opstelt, maar zijn gast nog op een vrij directe manier (hij slaat met een mes op de kneukels van Keizer Karel) de regels die in zijn huis gelden aanleert.⁽⁵⁴⁾ Ook voor het gegeven "gastvrije boer pakt zijn gast hardhandig aan" vindt men voorbeelden in buitenlandse anekdotenbundels. Zo krijgt de Engelse koning Richard, die van de gastvrije smid verlangt dat deze voor het eten zijn handen wassen zou, van die man een oorveeg gedraaid met de vermanende woorden dat "ieder in zijn huis heer en meester is".⁽⁵⁵⁾ Er wordt niet zelden nog een "poets wederom poets"-actie door de gedupeerde heerser op eigen terrein

geënceneerd: de boer (smid) wordt daags nadien op het hof uitgenodigd en voor een gelijkaardige situatie geplaatst, zodat de gekrenkte heerser - net als de gepersonifieerde Dood - een laatste maal zou kunnen terugslaan. Maar het sprookjesoptimisme doet het tij steeds op tijd in het voordeel van de kleine man omslaan, die door zijn oprechtheid in de gunst van de keizer blijft staan. De verhalen eindigen doorgaans niet met de gevreesde represailles voor de overtreding, maar met een beloning voor de verleende gastvrijheid, die niet alleen door de zwervende heiligen maar ook door Keizer Karel als de hogere deugd gehonoreerd wordt. Dit uit zich dikwijls in een verbetering in de materiële situatie (bv. door de verlaging van de accijnzen), maar ook in een verhoging van de sociale positie van de onderdaan. Een boer wordt plotseling tot de jachtopziener, een herder tot de persoonlijke raadsman van de keizer benoemd.

De vrijgevege keizer

Vorstelijke vrijgevigheid wordt in de populaire narratologie - los van gesten van de keizer naar zijn onderdanen toe als beloning voor genoten gastvrijheid of zelfs voor ongewild lachplezier - met een grote voorliefde nog aan de hand van een ander verteltype geïllustreerd. Wanneer een boer uit Sint-Niklaas een reuzengrote raap op zijn veld vindt, schenkt hij deze met een groot hart aan

uit: De vrolijke Daden van Keizer Karel. Antwerpen s.d., blz. 507
Baas Nork werd in de verhoorzaal toegelaten.

Keizer Karel. Deze vergoedt dit geschenk met een welgevulde beurs. Een koopman uit Antwerpen die van dit voorval gehoord heeft, brengt de keizer uit pure berekening een paard. Keizer Karel weet echter precies hoe de vork in de steel zit en hij betaalt de vrek met de ... raap. ⁽⁵⁶⁾ Het verhaal zelf vinden we het eerst in een oud joods geschrift uit de 7de eeuw, namelijk in *Midrasj Wajikra Rabba*. De oudste West-Europese variante is het middeleeuwse gedicht *Raparius* uit de 14de eeuw. De belangrijkste inspiratiebron voor de compilators uit de 17de en 18de eeuw was de versie van Erasmus van Rotterdam, die het voorval met een historisch personage verbond, namelijk met de Franse koning Lodewijk XI. Ook in het Antwerpse *Clucht boek* uit de 16de eeuw, een compilatie uit het werk van o.m. Johannes Pauli en Heinrich Bebel werd het voorval nog aan "een coninck van Vranckrijk toegeschreven". ⁽⁵⁷⁾ Alexandre Henne geeft in zijn boek *Histoire du règne de Charles-Quint en Belgique* (in band 10) een opsomming van de geschenken die Keizer Karel zoal van zijn onderdanen kreeg: een vos, nectarines, een serpent, één of meerdere herten, wildgebraad en ham, een fontein, twee hazen, twee vogels, een afgesneden kop van een everzwijn, patrijzen, fruit, vis enz. Deze kleine attenties werden weliswaar met geld beloond, maar de bedragen waren zo bescheiden dat ze zeker niet te vergelijken zijn met de

onverwacht grote lottoachtige rijkdommen voor de kleine man uit het geciteerde grappige vertelsel.

Wapenschilden en spotnamen

Door het toevoegen van een inleidende zin als "die van Sint-Niklaas heten ook Rapenbra(d)ers, naar het wapen van de stad, dat een raap verbeeldt" en/ of van een slotopmerking als "sedert die tijd staat er een raap in het wapen van Sint-Niklaas" krijgt het verhaal specifiek in de Vlaamse verteltraditie in een tweede beweging (uit de 19de eeuw?) de etiologische functie van het opnieuw doorzichtig maken van een niet langer begrepen spotnaam en wapenschild. De Waaslanders worden zowel in de *Properheden der Steden van Vlaenderen* (eind 16de eeuw) als door de Brugse dichter Eduwaert de Dene in zijn *Langen Adieu* (1561) de "Raepeters van Waes" genoemd. Op tal van oude zegels en in de wapens van de steden en dorpen vinden we een raap afgebeeld, o.a. Sint-Niklaas (Sint-Niklaas met raap), Lokeren (rooster met raap), Bazel (raap onder twee gekruiste sleutels), Moerbeke (raap boven twee gekruiste spaden), Sinaai (raap onder tandrad), Sint-Gilles (Sint-Gilles met raap) en Waasmunster (meermin met raap in de hand). De raap verzinnebeeldt de vruchtbaarheid van het "zoete" Waasland. Zovele andere spotnamen worden aan de hand van een leuk Keizer Karel-

verhaaltje verklaard, zoals de Brugse zotten, de Ieperse kinderen, de Aalsterse draaiers... De spotnaam van de Gentenaars, met name de Stropdragers, berust echter niet op fictie, maar wel op een minder fraaie bladzijde geschiedenis, die de historische Keizer Karel geschreven heeft.

Ook het wapenschild van Oudenaarde wordt aan deze heerser gelinkt. De inwoners van Oudenaarde willen hun keizer op een feestelijke manier begroeten: de vlag wappert op de toren, de straten worden met boompjes beplant, de gilden komen op de been, en men zal Karel tegemoet trekken. Een man wordt op de toren geplaatst om een signaal te geven zodra de keizer aankomt. Omdat deze wat lang toeft, vallen de ogen van de waker toe en gaan pas weer open, lang nadat de keizer binnen de stad is, zonder dat iemand hem tegemoet is gegaan. De heren van de wet weten geen betere verontschuldiging dan de schuld op de slaperige torenwachter te schuiven. Keizer Karel geeft daarop het bevel "Koop een bril voor hem". En daarom staat er nog altijd een bril in het wapen van Oudenaarde. Deze anekdote wordt in een recent schoolboek als *Melopee* (4) wegens zijn (vermeende) "historische kern" nog als een sage bestempeld, waarbij de makers van *Melopee* de geloofwaardigheid van dit voorval wellicht aan de amoureuze bezoeken koppelden, die Keizer Karel aan Johanna van der Gheynst in Oudenaarde bracht tijdens de belege-

ring van Doornik in 1521. Volgens een andere overlevering was het echter de zoon van Keizer Karel, Filips II, die in Oudenaarde plechtig moest ontvangen worden en het gebod uitvaardigde.⁽⁵⁸⁾ In de aangehaalde varianten uit het regionale vertelcircuit blijkt de bril enkel nog als optisch instrument in de echte zin van het woord geciteerd te worden. Maar in het 63ste hoofdstuk van het Uilenspiegelvolksboek (1510/1511) treedt de gelijknamige schelm Uilenspiegel nog als brillenverkoper op, die zich erover beklaagt dat zijn handel zo achteruitgaat omdat zoveel mensen "alles door de vingers zouden zien". Dit woordspel was rond 1500 erg geliefd: we vinden het bij auteurs als Sebastian Brant, Martin Luther en Hans Sachs. Dezelfde uitleg werd in de anekdotenbundels van de Duitse compilers en verzamelaars uit de 17de en 18de eeuw zelfs als kritiek aan het adres van een naamloze hertog of aan het adres van hertog Filips van Bourgondië (1464-1524) geformuleerd.⁽⁵⁹⁾ Het Middelnederduitse "Brillen verköpen" betekende zoveel als bedriegen. De bril was anderzijds in de 16de eeuw een bekend zotheidsattribuut. Charles de Coster laat dus niet toevallig in zijn hertaling *De legende en de heldhaftige, vrolijke en roemrijke avonturen van Uilenspiegel en Lamme Goedzak in Vlaanderen en elders* de schelm Tijn Uilenspiegel als de torenwachter van Oudenaarde optreden: Toen bereikte het nieuws Oudenaarde dat de genadige keizer Karel zich naar de

stad zou begeven, met een doorluchtig gezelschap. Bij deze gelegenheid gaven de schepenen Uilenspiegel een bril opdat hij Zijne Heilige Majesteit zou zien komen. Uilenspiegel moest drie keer op de bazuin blazen, zodra hij de keizer zou zien rijden. (...) Uilenspiegel zette zijn bril op en zag dat het Keizer Karel was, die naar Oudenaarde kwam om toe te laten dat men hem de beste wijn en het beste vlees aanbood. De hele groep reed langzaam, de frisse lucht opsnuivend die appetijt geeft, maar Uilenspiegel vond dat ze al genoeg vette brokken gewoon waren en wel eens een dag zouden kunnen vasten zonder te kreperen. Dus zag hij hen komen en blies niet op de bazuin. (...) De keizer nog steeds boos, beval dat ze Uilenspiegel moesten halen. "Waarom", zei hij, "hebt gij, die zo een goede bril hebt, niet op de bazuin geblazen bij mijn komst?" Terwijl hij dit zei, hield hij de hand voor de ogen ter wille van de zon, en keek naar Uilenspiegel. Deze hield eveneens de hand voor de ogen en antwoordde dat hij, sedert hij Zijne Majesteit door de vingers had zien kijken, geen bril meer had willen dragen." (60)

Ten slotte ontbreekt ook in deze versie de etiologische noot niet:

Maar Keizer Karel veroordeelde burgemeester en schepenen om zes maanden lang een bril achter op het hoofd te dra-

gen, opdat ze, zei hij, aangezien de inwoners van Oudenaarde niet van voren zien, ten minste van achteren zouden zien. En bij keizerlijk besluit is deze bril nog steeds te zien op het wapen van de stad. (61)

Een internationaal bekende schelmenstreek krijgt in de Vlaamse vertelcultuur de secundaire etiologische functie van het verklaren van een niet langer begrepen symbool in een wapenschild, waarbij de oorspronkelijke betekenis van de pointe van de anekdote volledig verloren gaat. Het zogenaamde "brilletje" in het wapenschild van Oudenaarde is eigenlijk een leuke interpretatie van de gestileerde A van Aldenardia.

De keizer beduveld

Uilenspiegel zelf wordt voor deze schelmenstreek ter dood veroordeeld, tenzij hij aan Keizer Karel iets kan vragen dat deze niet uitvoeren kan. Uilenspiegel vraagt de keizer om "de mond te kussen, waarmee hij geen Vlaams spreekt." Het sociaal superieure personage bindt hier vlug in en zal het niet tot die vernederende daad laten komen. Op zijn tocht door Vlaanderen heeft Keizer Karel niet zelden zulke ontmoetingen met figuren zoals Uilenspiegel die hem door hun vrijpostigheid of door hun raadselachtige antwoorden voor schut stellen. Een misnoegd kapitein vertrouwt niets vermoedend aan de keizer zelf toe dat hij op weg is naar het keizerlijke paleis om een

behoorlijke honorering van zijn bewezen diensten af te dwingen. En mocht de keizer hem het pensioen weigeren, dan zou hij hem “Vol a dios que rese mi mula in culo” antwoorden, wat zoveel betekent als “Dan wil ik, sakkerloot, dat hij het achterste van mijn muilezel kust.” Keizer Karel ontbiedt de kapitein de dag nadien op het paleis. Deze schrikt wel even wanneer hij in zijn reisgezel de keizer herkent, maar laat zich niet kisten en nodigt de keizer stoutmoedig uit, zich naar zijn muilezel te begeven, die aan de poort van het paleis staat. ⁽⁶²⁾ Het sprookjestyte waartoe dit Keizer Karel-verhaal behoort is in zowat 400 varianten in heel Europa bekend. Het sociaal-onaanzienlijke personage neemt doorgaans op een drastische manier wraak op de koning, die hem onrechtvaardig behandelt: de vorst moet het achterste van zijn rijdier kussen, de uitwerpselen opeten of zelfs sodomie plegen. In het Vlaamse vertelcircuit is de sociaal-kritische tendens van het verhaal afgezwakt tot de klacht van een enkeling, en de obscene wraakactie herleid tot stoutmoedige bluf.

In een ander zeer populair sprookje leest Keizer Karel bij een klooster een opschrift, dat men er zonder zorgen leven zou. De abt in persoon moet voor deze arrogantie drie moeilijke vragen binnen een aantal dagen oplossen, zoniet vallen er zware straffen. ⁽⁶³⁾ Naast Keizer Karel als vragende instantie in de Vlaamse vertelcultuur, treden zowat 60

persoonlijkheden over de gehele wereld in die rol op. Bij vele van die persoonlijkheden gaat het om een eerder toevallige of eenmalige invulling van de verteller/ auteur. Maar enkele figuren behoren echter tot de kern van dit novellesprookje in de betreffende nationale vertelrepertoires: Jan zonder land (Engeland), Matthias I Corvinus (Hongarije), Keizer Karel (Vlaanderen), Peter de Grote (Rusland), Frederik II de Grote (Noord-Duitsland, Denemarken) en Jozef II (Oostenrijk-Hongarije). De abt zelf slaagt er niet in een passend antwoord op de raadselachtige vragen te vinden, en wordt op de bewuste dag vervangen door een naamloze herder, moleenaar, hovenier die de keizer met zijn gevatte antwoorden voor schut stelt. In die rol treedt niet zelden ook een internationaal bekende schelmen- of narrenfiguur aan, zoals Nasreddin Hodja (13de eeuw), Tijl Uilenspiegel (14de eeuw) en John Scogin/ Scoggan (15de eeuw). De aantrekkingskracht van dit novellesprookje schuilt gedeeltelijk in de raadselementen en in de humor, maar ook in de wetenschap dat een onaanzienlijk persoon zich dankzij enige vindingrijkheid kan meten met de groten der aarde. De underdog krijgt om zijn boerenslimheid uiteindelijk waardering, want hij wordt niet zelden door Keizer Karel tot abt benoemd. ⁽⁶⁴⁾ Toch eindigt het verhaal niet met die sociale rehabilitatie, maar - volledig in de lijn van wat eraan voorafging - met een handige zet,

die toont hoe de nieuwbakken geestelijke, die doorgaans niet lezen noch schrijven kan en zeker geen Latijn verstaat, zich uit de slag trekt. Want hij voert het bevel van Keizer Karel “Zingen gelijk al de anderen” gewoon letterlijk uit: tijdens de mis hoort men één zware basstem die steeds herhaalde “Gelijk al de anderen!

Gelijk al de anderen!”⁽⁶⁵⁾

Het nouvellesprookje “Keizer Karel en de doortrapte knaap”⁽⁶⁶⁾ vertelt dan weer over een ontmoeting tussen Keizer Karel en een knaap, die alleen thuis is. De keizer vraagt de jongen naar het doen en laten van de familieleden, maar krijgt op deze toch vrij eenvoudige vragen slechts raadselachtige antwoorden. De eerste vraag luidt “Waar is uw vader”; waarop de knaap antwoordt “Hij is aan het jagen en hoe meer hij velt, hoe min hij heeft”. Ook op de vraag “Waar is uw moeder” krijgt Keizer Karel een antwoord, waar hij niet echt veel mee aankan, namelijk “Zij is om schade of schande”. De sociaal hogere moet zich in zekere zin vernederen om uitleg te vragen. De mindere blijkt dus in het verbale machtsspel de meerdere te zijn. De slimme boerenjongen krijgt in de verteltraditie soms een naam: in de Noord-Duitse overlevering bv. die van de hofnar Kion (de tegenspeler van Frederik II de Grote in de populaire narratologie) en in de Friese overlevering die van de boerenschelm Tijn Uilenspiegel. Dit sprookje wordt in de West en Oost-Europese overlevering

bovendien bijna altijd met een tweede verhaal verbonden: Vooraleer Keizer Karel terug naar zijn paleis keert doet hij de knaap beloven dat hij aan niemand de antwoorden zal verraden tenzij hij 20 maal (100 maal) het hoofd van de keizer gezien heeft. In zijn paleis aangekomen legt Keizer Karel de raadselachtige antwoorden van de knaap aan zijn ministers voor, met de opdracht deze te ontcijferen. Een hoveling zoekt de knaap in het bos op en krijgt de antwoorden, nadat hij de jongen 20 (100) goudstukken heeft betaald, met het hoofd van Keizer Karel erop afgebeeld. Zo kan de knaap de woedende keizer, die hem ervan beschuldigt zijn belofte gebroken te hebben, nog een laatste maal te slim af zijn. Ook het laatstgenoemde verhaal heeft een lange weg afgelegd: het is al in de middeleeuwse vertelcultuur bekend; duikt af en toe in de middeleeuwse Europese exempelliteratuur op, dringt dan in de Italiaanse novelleliteratuur binnen en later ook in de Franse ontspanningsliteratuur uit de 18de eeuw. Volgens de Vlaamse varianten staat Keizer Karel op de muntstukken afgebeeld. In de Noord-Duitse verteltraditie wordt de heerser dan weer als Frederik II de Grote (1712-1786) gepersonaliseerd. Voor de Hongaarse vertellers draagt het geldstuk het portret van koning Matthias I Corvinus (1443-1490) en voor de Oostenrijkse vertellers dat van keizer Jozef II (1741-1790).

Wanneer Keizer Karel tijdens een

bezoek aan Ieper aan de burgemeester meedeelt, dat hij het stadhuis ten geschenke wil krijgen, staat deze hoogwaardigheidsbekleder echt perplex, en hij vraagt om 24 uur bedenktijd voor een oplossing. Het is tenslotte de vrouw van de burgemeester die hem een antwoord influistert, waarmee hij de keizer moet afschepen. Hier vertoont Keizer Karel een wonderbaarlijke affiniteit met... de domme duivel, die in meerdere verhaaltypen door een listige vrouw schaakmat gezet wordt. Maar in tegenstelling tot de duivel, die meestal vloekend en tierend en met lege handen afdruipt, behoudt Keizer Karel (net zoals de gepersonifieerde Dood, die weliswaar door de mens bedot, maar niet overwonnen kan worden) een laatste troef in handen. Hij beveelt “dat de Ieperse magistratspersonen in hun kostuum een leiband zouden dragen, net zoals de kinderen”, of “dat zij voortaan nog alleen in vrouwenkleden” of “met een vrouwenmuts op” gemeenteraad mochten houden. (67)

In zijn paleis zelf krijgt Keizer Karel bezoek van notoire bedriegerstypen uit de volksliteratuur zoals astrologen, bedelaars, alchemisten en eenogigen. Uit de pointe blijkt niet zelden dat Keizer Karel zich dan als de grotere schelm profileert. Een alchemist die aan Keizer Karel een beloning vraagt omdat hij - zoals hij beweert - de formule om goud te maken gevonden heeft, krijgt van Keizer Karel een lege beurs, met het antwoord zelf voor het goud te zorgen. (68)

Een vrijpostige bedelaar vraagt Keizer Karel wegens de gemeenschappelijke voorouders Adam en Eva om een broederlijke aalmoes. De keizer laat deze stoute daad niet onbeloond en geeft hem een negenmanneke. Deze kleine gift van een groot heer en broeder stemt de bedelaar echter mismoedig. Daarop laat Keizer Karel de bedelaar een tweede maal voor hem verschijnen. Deze is ervan overtuigd dat hij nu milder zal behandeld worden, maar Keizer Karel antwoordt hem glimlachend: “Ga de wereld rond, en indien al de broeders en al de zusters u een dergelijke gunst betonen als ik heb gedaan, dan zult gij in rijkdom mij te boven gaan.” (69) De oudste variante van deze vorstenanekdote vinden we in de exemplerverzameling van een Franse dominicanermonnik uit de 13de eeuw, Etienne de Bourbon (1190/1195-1261). Hij schreef het verhaal aan (een) koning Filips toe en bedoelde waarschijnlijk zijn tijdgenoot Filips II Augustus (1165-1223). In vele latere verzamelingen bleef deze Franse koning behouden. Andere heersers die dit gevatte antwoord zouden uitgesproken hebben zijn o.m. Rudolf I van Habsburg (1218-1291), Frederik III (1415-1493), Maximiliaan I (1459-1519).

Als “volks”-held, als sociale corrector, als levensgenieter en als grappenmaker vertoont Keizer Karel zelf opvallende gelijkenissen met stereotiepe anti-establishmentfiguren uit de populaire narra-

tologie, zoals een kleine naïeve jongen, een vrijpostige boer, een schalkse hofnar en een edele schelm. Ook die figuren worden gepersonaliseerd o.m. als Gonnella (14de eeuw), Clément Marot (16de eeuw) en Frederik Wilhelm Freiherr von Kyau (17de eeuw). De 17de eeuwse vertelcultuur heeft een zekere "Paep (Paap, Pape, Pap) Theun (Thön)" tot hofnar van Keizer Karel gepromoveerd. De naam verwijst naar een kapeiaan en organist uit Leuven, met name naar Anthonis van der Phalisen, die tijdens zijn leven vele grappen uithaalde. Die hadden volgens de Leuvense theologieprofessor en geschiedschrijver Johannes Molanus (1533-1585) tot gevolg dat hij onder de roepnaam "Paep Theun" tot ver buiten Leuven en nog lang na zijn dood bekend was. Zo beweerde Erasmus (1466/9-1536) dat de Bourgondische hertog Filips de Goede (1396-1467), die een tijdgenoot van Paep Theun was (!), zeer op deze grappenmaker gesteld was. De historische Keizer Karel daarentegen heeft zijn hofnar uit de vertelcultuur nooit gekend, daar deze reeds op 17 maart 1487 kwam te overlijden. Erasmus nam in zijn *Convivium fabulosum* of fabelachtig maaltijdgesprek twee grappen op naam van Paep Theun op, die later ook door Johannes Pauli in zijn anekdotenbundel weergegeven werden. (70)

Vele streken die aan deze Leuvense gescheerder toegeschreven worden behoren echter ook tot het internationale en

duis uitwisselbare repertoire van narrenpoetsen. Wanneer Paep Theun het weer eens te bont gemaakt heeft op het paleis wordt hij door Keizer Karel met een "Zet hier nooit meer een voet op mijn aarde" verbannen. Na een paar dagen keert de hofnar terug op een kar gevuld met Luikse (!) aarde. Wanneer Keizer Karel woedend tegen hem uitvliegt omdat hij het keizerlijk verbod zo duidelijk schendt, kan hij hem dan ook met het laconieke antwoord "Dat de keizer mij dit gelieve te vergeven: ik sta niet op zijn aarde, ik sta op Luikse aarde" de mond snoeren. (71) In de novelleverzameling van Franco Sacchetti (14de eeuw) vinden we de oudste variant van deze schelmenstreek, gekoppeld aan de hofnar Gonnella. De auteur (Hermann Bote?) van het Uilenspiegelboek uit het jaar 1510/1511 verbond het gebeuren dan weer aan de gelijknamige titelheld. In de 19de eeuwse varianten, die uit de mondelinge overlevering stammen, vinden we steeds een aanpassing aan eerder regionale schelmentypen, die in de desbetreffende vertelculturen een rol spelen. Het spreekt vanzelf dat ook de tegenspelers van de narren, namelijk de heersersfiguren, een lokale inkleuring kennen.

De onsterfelijke Keizer Karel?

Geliefde en machtige heersers sterven niet - dat is de gedachte aan de basis van de keizersage "De Untersberg; Keizer

Karel in de Untersberg". (72) In de sprookjes is het een levenswet die enkel voor de held geldt: hij ontwaakt onveranderd uit de doodslaap; hij verbreekt de ban van de onderwereld en hij wordt - hoe verschrikkelijk hij ook verminkt is, tot zelfs het verlies van zijn menselijke gedaante toe - steevast opnieuw tot leven gewekt. Maar ook van de gekwetste koning Arthur wordt verteld dat hij door de tovermacht van een fee naar Avalon weggerukt werd. De Moravische heerser Sventopluk (?-893) zou op een mysterieuze wijze uit zijn leger verdwenen zijn, zonder dat iemand precies wist wat er met hem gebeurd was. Zelfs over de machtige koning van Bohemen, Premysl II Ottokar (1233-1278), die een openlijke nederlaag tegen Rudolf I van Habsburg leed - hij sneuvelde in het jaar 1278 in de slag bij Dürnkrut-, werd weldra verteld dat hij voortleefde. In menig opzicht hebben bepaalde cultfiguren uit de showwereld de status van onsterfelijke helden verworven: ook van Elvis Presley wordt verteld dat hij niet echt gestorven is...

Nauw verbonden met dit geloof in de onsterfelijkheid van de keizer (koning) is de populaire voorstelling dat hij met zijn gevolg in een berg zou verblijven. Ook hier kunnen we verwijzen naar een verwante symboliek in sprookjes. Want een verblijf op (of in) de glazen berg geldt in sprookjes als een eufemistische omschrijving van een doodstoestand. Bij de glazen berg speelt de symboliek

van licht (helderheid) een belangrijke rol. In de keizersagen gaat het steeds om een ondergrondse verblijfplaats: de heerser wordt met zijn gevolg verzwolgen door de berg die zich opent. Vandaaruit zal de onsterfelijke heerser zijn volk ofwel te hulp snellen, wanneer het land in grote nood verkeert, ofwel naar ongekende grootsheid leiden. De beroemdste berg is de Kyffhäuser. Hij werd door de geestelijke Johannes Rothe († 1434) als verblijfplaats van een keizer genoemd, waarbij Frederik I Barbarossa (1122(?)-1190) en Frederik II (1194-1250) vaak verwisseld worden. Maar er doken weldra andere bergen op. Naast de Kyffhäuser werd reeds 1499 een berg in de buurt van Kaiserslautern genoemd. Sinds 1529 wordt ook de Untersberg in de buurt van Salzburg als verblijfplaats aangeduid, waar de keizers Frederik Barbarossa en Keizer Karel geduldig op het tijdstip wachten om naar de aarde terug te keren. De keizersage werd steeds weer aan de plaatselijke omstandigheden aangepast. Karel de Grote zou met zijn leger weggerukt zijn naar de Odenberg in Hessen, naar de Untersberg in de buurt van Salzburg, naar de Desenberg bij Warburg en naar de Donnersberg in de Palts. In Denemarken wordt van Holger Danske verteld dat hij in een heuvel bij Møgeltönder zijn toverslaap houdt. En hij zal terugkeren wanneer er in Denemarken niet méér mannen zullen zijn overgebleven dan er op een ton plaats kunnen vinden. Koning

Arthur, in wiens terugkeer de Britten geloofden, trekt 's nachts met zijn leger rond en verblijft in de heuvels van Anderley Edge, waar het hen geenszins aan spijzen en dranken, paarden en kleren ontbreekt. Ook de Oostenrijkse keizer Jozef II neemt in de mythenkring van de slapende helden een plaats in. De drie Tells, de stichters van de Zwitserse Bond, verblijven in een rotskloof en zullen terugkeren als het land in grote nood verkeert.

Echt verouderen doen deze keizers in hun onderaardse woonplaatsen niet. De baardgroei (reeds tweemaal rond de tafel!) bij Frederik Barbarossa en Keizer Karel fungeert als een barometer die het verloop van de tijd aangeeft. Ook bij de volkssagenheld Tannhäuser die door Vrouwe Venus in een berg gelokt werd, is de baard reeds tweemaal rond de tafel gegroeid. De grenzen tussen leven en dood zijn bij dergelijke voorstellingen altijd zeer vaag. De lange baard van Keizer Karel is hier niet langer een symbool die ontegensprekelijk van zijn waardigheid en van zijn wijsheid getuigt... Want bij het sagentopos van de levende lijken wijst o.m. het groeien van de baard erop dat de doden nog voortleven. Zal Keizer Karel ooit als een statige keizer of misschien wel eerder als een levend lijk terugkeren? De bewegingsvrijheid van de keizers lijkt hier met de vastgegroeide baard nihil te zijn. Nochtans wordt er van Keizer Karel verteld dat hij tussendoor, op heilige dagen,

de Untersberg om middernacht verlaat om dan in de domkerk van Salzburg zingend de spookmetten bij te wonen. ⁽⁷³⁾ Het is een bekend fenomeen dat de helden uit de sagen de tijdsdiscrepancie tussen deze en gene wereld niet zo probleemloos overbruggen als de sprookjeshelden; bij hun terugkeer voltrekt het verouderingsproces zich in een versneld tempo en in een mum van tijd worden zij tot as. Hoewel de keizersagen niet met deze negatieve noot eindigen, maar met de chiliastische bespiegeling van een gelukzalige terugkeer van de keizers, blijft dit wonderbaarlijk "sprookjesgebeuren" gekruid met een zeker sagencynisme. Want de keizers zullen namelijk terugkomen op de dag waarop de wereld ten onder gaat...

De eerste verzamelaar van de Keizer Karel-verhalen, met name J(o)an De Grieck daarentegen maakte wel melding van de dood van Keizer Karel. De begrafenis aan het einde van een anekdotische biografie is uiteraard een topos. Zo eindigen bv. de anekdotische beschrijvingen van het leven van o.m. een figuur als Uilenspiegel en Clément Marot. Men zou hier weer eens over de status van Keizer Karel kunnen twifelen, was hij dan toch maar een volkse schelm? Maar J(o)an De Grieck neemt die twijfels ook weer weg. Volgens zijn berichten zou de dood van Keizer Karel zelfs aangekondigd zijn door twee "klare wonder-teekenen": (...), want luttel tyds te voren eer hy

uit: *De vroolijke Daden van Keizer Karel*. Antwerpen s.d., blz. 672
 Karel hield een doodshoofd in de hand en blikte er nadenkend op.

begonst siek te worden, is'er een steert-
 sterre in Spaignien gesien geweest, de
 welke in het beginsel niet seer klaer en
 was, maer terwylen de siekte des

Keysers groeyde, vermeerderde sy ook
 naer advenant haer licht, tot dien eynde
 toe, dat sy haeren steert naer 't Klooster
 van den H. *Justus* keerde, ter selver ure

dat CAROLUS van leven ophielde, ook op-gehouden heeft van haer voorder te laeten sien. Een ander ook niet min waardig om hooren, is, dat in 't voorseyde kleyn hofken van CAROLUS in dit selve jaer heeft een witte Lelie twee stangels op eenen tyd uyt-geschoten, van de welke d'een haer bloemen in de maend Mey naer gewoonte heeft voortgebracht: maer d'andere, alhoewel dat sy even gevoeyd wirde, heeft nogtans haeren knop altyd versch en groen, den geheelen lenten-tyd ende somer gedurende, toegehouden, tot dat sy ten lesten, op den selven nacht, als de ziele van des Keysers lichaem scheyde, haeren knop onversiens geopent, ende een seer schoone bloeme, buytens tyds, voortsgebracht heeft; het welk van een iegelyk met verwonderinge bemerkt is geweest ende voor een goet gelukkig teeken gehouden, soo dat men ook de selve lelie voor sulcx opentlyk in de Kerke op den hoogen Autaer ten toone gestelt heeft. (74)

Precies door de beschrijving van dergelijke wonderlijke voortekens verleent J(o)an De Grieck aan Keizer Karel de eer van een waardig en vermaard heerser. Want het zijn enkel de bekende persoonlijkheden die deze aardse wereld niet onaangekondigd verlaten. Albert Guibert van Nogent somt kort na 1100 de voorvallen op, die aan de moord op de bisschop Gerard van Laon voorafgin-

gen, en deze moord dus aankondigen: Er valt een steen uit de lucht; in de kathedraal worden drie balken voor de knieën van de gekruisigde zichtbaar; demonen maken lawaai en vuurhaarden verlichten in de nacht de hemel. Bij de kroning van Georg van Podiebrad (1420-1471) valt er een edelsteen uit de kroon, wat een slecht voorteken was. Veertien dagen voor de dood van koning Lodewijk II (1506-1526) huilen en brullen de leeuwen in het slot van Praag. Twee dagen vooraleer Rudolf II (1552-1612) kwam te sterven, stierven er twee adelaars en een oude grote leeuw in het slot van Praag. Voor de dood van Hendrik IV (1553-1610) kwam het doodshoofd van het kruisbeeld los en viel op de biddende koning. (75) Dat de dood van Keizer Karel door een aantal bijzondere voortekens aangekondigd wordt is op zich reeds een internationaal bekend en verspreid volkskundig gegeven. Maar ook de aard van de voortekens (staartster en lelie) maken deel uit van een internationaal verspreide, typische canon van "doodsvoortekens". Leest men het *Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens* er op dit lemma na, dan vindt men o.m. een opsomming van allerhande "hemelstekens" die een nakende dood signaleren, zoals: de zon gaat bloedrood op of onder, er zijn bijzonnens, zonsverduisteringen, vallende sterren en kometen, tekens aan de hemel of in de wolken zoals rode roeden, zwaarden, kruisen en kruisenregens.

virige mannen, hoofden, noorderlichten, bloedregens, nieuwe sterren enz. Naast deze "hemelstekens" worden er o.m. ook bepaalde bloemen als doodsvoortekens geduid: God laat in de domkerk van Breslau alsook in deze van Lübeck een witte roos verschijnen wanneer er een kerkheer gaat sterven. Ook in de sagen geldt de witte roos als een doodsbood. En in het klooster Corvey zou er drie dagen voor de dood van een monnik dan weer een witte lelie verschenen zijn op zijn plaats in de kerk. ⁽⁷⁶⁾ Het kan geen toeval zijn dat precies deze zelfde bloem ook bij de dood van Keizer Karel gesignaleerd werd. De lelie speelt enerzijds in de religieuze symboliek van de middeleeuwen een grote rol. Ze is mede door haar kleur een symbool van de reinheid, een attribuut van de jonkvrouw Maria en van de heilige Antonius van Padua. Anderzijds wordt de lelie heel specifiek in verschillende contexten van dood vernoemd. In Hildisrieden (kanton Luzern) zou er in het jaar 1430 uit het hart van een lijk een leliestok gegroeid zijn. In de sage en in het volkslied groeien er lelies op het graf van onschuldig vermoorde mensen. De lelie die op het graf ontspringt wordt gewoonlijk als pre-animistisch symbool geduid voor de onsterfelijke ziel, die als bloem verderleeft. ⁽⁷⁷⁾

De betekenissen verbonden met de bloem (reinheid, onschuld, onsterfelijkheid) zijn als het ware een laatste volks-

kundige apologie voor de wereldheerser Keizer Karel, "(...) (die) dien lesten stryd godvruchtig ende kloekmoedig door-komen is, (...)." ⁽⁷⁸⁾ Wat blijft is slechts de ongezouten waarheid over Keizer Karel gesproken door zijn lievelingspapegaai, die beweert dat Keizer Karel niet alleen "zot" maar ook "rot" was ⁽⁷⁹⁾ of een "smakeloos" grafscript: "Carolus quintus - hic jacet intus / Ora pro eo aut ter - Ave Maria et Pater noster." ⁽⁸⁰⁾

NOTEN

1. Zie o.m. "Keizer Karel had en hond / grijs grauw ende bont / Ra(a)dt hoe heet Karel Keizers en hond?" In: *Biekorf* 4 (1892-1893), p. 176. Het antwoord luidt: "Ra(a)dt hoe". Dit raadsel is ook in Silezië bekend als "Kaiser Carolus hatte einen Hund". Zie PEUCKERT (W.E.). *Deutsches Volkstum in Märchen und Sage, Schwank und Rätsel*, Berlin 1938, p. 204.
2. Zie o.m. "Keizer Karels kleinste kindje kakte kleine korte keutelkens!" In: *Cock/ Teirlinck/ Kinderspel VIII*, p. 211. In de plaats van Keizer Karel vindt men ook dikwijls Kusters of Kösters.
3. Zie o.m. "Keizer Karel kocht e kind, / Het wi(e)rd geboren in de wind. / Het ho twee ogen lijk 'n koe, / 't Behoorden aan Keizer Karel toe." In: *Cock/ Teirlinck/ Kinderspel IV*, p. 244.
4. Zie o.m. "Hooveerdig als de kat van keizer Karel" In: *Joos/ Volksspreuken*, p. 20.
5. Zie o.m. de volksetymologische verklaringen voor plaats- en streeknamen zoals "Kalevoet", "Melkwezer" en "Meetjesland".

6. Zie o.m. de sagenvariante van de duivelschuur met Keizer Karel die de oorsprong van Etterbeek verklaart. In: *Brusselse post*, 15 november 1955, p. 9. Sinninghe rekent de verhalen van de onvoltooide duivelsschuur tot de duivelssagen (nr. 853). Omwille van het speelse karakter van het verhaal, waarbij op het einde toch de mens (Keizer Karel) over de duivel zegeviert, wordt het ook tot de sprookjes met de domme duivel gerekend. Zie Kooi nr. 1191A* Voor de haan kraait boerderij bouwen.
7. Zie bvb. "De remonstrantie van Lochristi". In: *Wodana*, p. 135.
8. Zie bvb. "Van Keizer Karels paard". In: *Joos/Vertelsels II* (1890), p. 29. Internationaal verteltype: AaTh 207C. Internationaal vertelmotief: Mot. B271.3: Animals Ring Bell and Demand Justice. MdM / FFC 203 heeft dit verteltype niet opgenomen.
9. Zie bvb. "Keizer Karel en de monniken". In: *Vermast*, p. 111-115. Internationaal verteltype: AaTh 922: The Shepherd Substituting for the Priest Answers the King's Questions; Tubach nr. 3465: Nero questions philosophers; nr. 4028: Questions, three, to avoid ransom. Internationale verteltypen: Mot. H512: Guessing with Life as wager.; Mot. H561.2: King and Abbot. Elke vraag die het hooggeplaatste personage aan de abt stelt is bovendien als een afzonderlijk internationaal bekend motief in de internationale verteltypencatalogoog terug te vinden. Zie ANDERSON (W.). *Kaiser und Abt*. Helsinki 1923 (FFC 42).
10. Zie o.m. "De helft van de beloning". In: *Volk en Taal 4* (1891-1892), p. 76-78. Internationaal verteltype: AaTh 1610: To Divide Presents and Strokes. Internationaal vertelmotief: Mot. K187: Strokes shared.
11. Zie o.m. "Loffelijk antwoord van Keizer Karel". In: *Meulders*, p. 12. Internationaal vertelmotief: Mot. D1840: Magic invulnerability. Deze anekdote karakteriseert de heerser als een ongenaakbare, onverschrokken en wilskrachtige heldennatuur. In de anekdotenbundels van de Duitse verzamelaars en compilers uit de 17de en de 18de eeuw werd dit "loffelijk antwoord" zowel Keizer Karel als de Franse koning Lodewijk XII (1462-1515) in de mond gelegd, in o.m. *Exilium melancholiae* (1643), p. 8, nr. 25 (Keizer Karel) en nr. 26 (Lodewijk XII); in *Zincgreff/Weidner I* (1653), p. 70 (Keizer Karel) en in *Helmhack* (1729), nr. 15 (Lodewijk XII) en nr. 34 (Keizer Karel).
12. Zie o.m. "Met grote heren moet men niet lachen of de keizer hinkt". In: *Griek* (1675), p. 29-30. Het slagvaardige antwoord van de beruchte jichtleider Keizer Karel (dat het rijk niet met het been, maar met het hoofd geregeerd wordt) vinden we bijna woordelijk in het *Buch der Weisen und Narren* (1705), nr. 298. Een hinkende soldaat (!) die door zijn kompanen omwille van zijn handicap uitgelachen wordt, antwoordt er gevat "dat de vijand niet met de benen, maar met het hoofd verslagen wordt." De anekdote van de hinkende Keizer Karel kwam door een bewerking van Johan Michiel Dautzenberg ook in een literair circuit terecht. Zie *Dautzenberg*, p. 143-144.
13. Zie o.m. "De pot van Olen". In: *Meyere II*, p. 96-97. Internationaal verteltype: AaTh 1327*. Internationaal vertelmotief: Mot. J2665.1: The Cup with Two and Three Handles. In recente handboeken voor het middelbaar onderwijs, zoals *Melopee* (4) en *Netwerk* (4), wordt het verhaal van de pot van Olen als een voorbeeld voor een sage aangehaald. Het classificatiecriterium luidt dat het een verhaal met een historische kern zou zijn. Zie voor het probleem van de classificatie van de zogenaamde Oolse grappen: LOX (H). Enkele Bedenkingen bij 'Vlaamse' spot- en hekelvertelsels. In: *Oostvlaamse Zanten LXXIII*. 3 (1998), p. 215-225.

14. Zie o.m. GIELES (J.L.M.) en PLAK (A.P.J.). *Bibliografie van het Nederlandstalig narratief fictioneel proza 1670-1700*. Nieuwkoop 1988, nrs. 104-110; MATEBOER (J.). *Bibliografie van het Nederlandstalig narratief fictioneel proza 1701-1800*. Nieuwkoop 1996, nrs. 788-790; VERBERCKMOES (J.). *Schertsen, schimpen en schateren. Geschiedenis van het lachen in de Zuidelijke Nederlanden, zestiende en zeventiende eeuw*. Nijmegen 1998, p. 137-139.
15. Zie o.m. *Duyse/ Vaderlandsche Poëzy; Duyse/ Nagelaten Gedichten* (9 dln).
16. Zie o.m. *Dautzenberg; Ryswyck*.
17. Zie o.m. *Rooy*.
18. Zie o.m. *Sleeckx*.
19. Zie o.m. *Peene*.
20. Zie o.m. *Pissens/ Gidsenhoven; Sneyers II; Sneyers III*.
21. Zie o.m. de vele (gedeeltelijk ongedateerde) uitgaven van *De vrolijke daden van Keizer Karel* verschenen te Antwerpen bij Lodewijk Opdebeek (1970⁶; 1972⁷); *Daele*; in *Ons Volkske*, de kinderkrant bij *Ons Volk*, werden o.m. in de jaren 1933 en 1934 zowat alle Keizer Karel-verhalen uit de sprookjesverzameling van *Joos/ Vertelsels I-IV* afgedrukt.
22. Zie o.m. "De pot van Olen" In: *Meyere II*, p. 96-97. Internationaal verteltype: AaTh 1327*. Internationaal vertelmotief: Mot. J2665.1: The Cup with Two and Three Handles. "De slijpsteen van Olen" In: *Cornelissen I*, p. 269-270; "De Olenaars meten hun dorp" In: *Cornelissen I*, p. 282. Internationaal vertelmotief: Mot. H1584.1: Land measured according to amount within persons's view. "Keizer Karel en de rijstpap" In: *Cornelissen/ Vervliet/ Hekel- en Spot-Vertelsels*, p. 58-60. MdM/ FFC 203 ordende dit verhaal nog onder het internationaal verteltype AaTh 1246: The Axes Thrown away, wat K. Ranke als volledig foutief beoordeelt. In het genoemde verhaaltipe is de komische imitatie slechts een motief (Mot. J2171.4), dat steeds in contaminatie met andere verhaaltipen optreedt, terwijl het bij het opgenomen Keizer Karel-verhaal duidelijk om een constante gaat, die een kettingreactie van verkeerd begrepen handelingen uitlokt. Zie voor het probleem van de classificatie van dit spotverhaal: LOX (H). Enkele Bedenkingen bij 'Vlaamse' spot- en hekelvertelsels. In: *Oostvlaamse Zanten LXXXIII*, 3 (1998), p. 215-225.
23. "De raap in het wapen van Sint-Niklaas" In: *Cornelissen II*, p. 147-148. Internationaal verteltype AaTh 1689A; internationaal vertelmotief: Mot. J2415.1.2: Two Presents to the King: the beet and the horse. Hele grote voorwerpen spelen ook een belangrijke rol in leugensprookjes (cf. AaTh 1960D: The Great vegetable (cabbage, potatoe); internationaal vertelmotief: Mot. X1401: Lie: the great vegetable).
24. Zie o.m. "De wapens van Mechelen" In: *Keizer Karel/ Vrolijke historie*, p. 23-24; "Hoe Keizer Karel aangehouden werd te Mechelen" In: *Vermakelyken Klucht-Vertelder (1800)*, p. 14-15. "Keizer Karel te Mechelen" In: *Keizer Karel/ Vrolijke historie*, p. 45-46. Het laatstgeciteerde verhaal kent een sterke locale inbedding (zie de inleidende woorden "men weet dat de stad Mechelen van ouds af vermaard is geweest voor haar reinheid en zuiverheid"; de verwijzing naar een geografisch herkenningspunt namelijk de Galgenberg). Toch bewijst een klucht uit de bundel *Bienenkorb 1 (1768)*, nr. 6 dat de groteske begroetingsgeste (opgesmukte dode) zich in het internationale repertoire van verkeerde begroetingsceremoniën laat inpas- sen: opdat het zicht van de dief, die aan de galg bengelt, de hoge gast die het dorp met zijn bezoek vereert niet al te zeer afschrikken zou, trekken de boeren de dode dan maar een

- nieuw hemd aan en zetten hem een rozenkrans op.
25. Zie o.m. "De Ieperse kinderen" In: *Belgisch Museum I* (1837), p. 274-275; "Van Keizer Karel in de beerbak" In: *Joos/ Vertelsels II* (1890), p. 31. "Keizer Karel en Kwaede Bette" in: *Belgisch Chronykje 3* (1844), p. 280-291. Het verhaal over de ontmoeting tussen Keizer Karel en de norske waardin Kwaede Bette wordt soms ook in Mechelen gesitueerd; zie *Balberghe*, p. 15-16; *Berg/Sagen*, nr. 1057. In de buitenlandse vertelrepertoires is het Rudolf I van Habsburg (1218-1291), die een gelijkaardige belevenis heeft. Hij komt als een eenvoudige soldaat gekleed zijn verkleumde handen in een bakkerij in Mainz opwarmen, maar wordt door de bakkersvrouw niet herkend en gewoon weggejaagd.
26. "De gekroonde laars" In: *Griek* (1675), p. 80-83. Internationale vertelmotieven: Mot. K1812: King in disguise; Mot. K1812.4: Incognito king is given hospitality by fisherman; Mot. P320: Hospitality; Mot. Q45: Hospitality rewarded.
27. De volksoverlevering verbindt de spotnaam van de Brugse zotten met twee historische figuren, namelijk met Filips de Goede (1396-1467) en met Keizer Karel, die beiden op de vraag van de magistraat naar de toelating om in Brugge een gekkenhuis te mogen bouwen hetzelfde gevatte antwoord zouden gegeven hebben. In Duitsland wordt het grappige verhaal van de boer die voor één dag koning wordt (Rusticus imperans; AaTh 1531: The Man Thinks he has Been in Heaven; internationaal vertelmotief: Mot. J2322: Drunken man made to believe he has been to heaven and hell) in de 17de en 18de eeuw met twee wisselende populaire kristallisatiegestalten overgeleverd: naast Keizer Karel treedt ook Filips de Goede (1396-1467) als regisseur van de droom op, o.m. in: *Bidermann* (1640), 150ff. en in *Memel* (1656), nr. 41. Zie LE BOURG-OULE (A.M.): *Roi d'un jour. Les métamorphoses d'un rêve dans le théâtre européen*. Paris 1996, p. 197-200.
28. Een bezemboer krijgt het hoge bezoek van een heerser. In de Vlaamse vertelcultuur wordt deze hoogwaardigheidsbekleeder gepersonaliseerd als Keizer Karel (zie *Kunst- en Letterbl.* 6 (1845), p. 38-40) en ook als Lodewijk van Male (1330-1384) (zie *Appeltjes* (1949), p. 73-74). De verleende gastvrijheid is een belangrijk complex in de volksliteratuur dat steeds vorstelijk beloond wordt. Internationale vertelmotieven: Mot. K1812: King in disguise; Mot. K1812.4: Incognito king is given hospitality by fisherman; Mot. P320: Hospitality; Mot. Q45: Hospitality rewarded.
29. "Waarom er een bril in het wapen van Oudenaarde staat" wordt doorgaans als een streek van Keizer Karel verklaard. Volgens een andere overlevering was het de zoon van Keizer Karel, Filips II (1527-1598), die te Oudenaarde plechtig moest ontvangen worden. Toen het uur der intrede nabij was, wachtten de stadsoverheden, gevolgd door een schitterende stoet, de vorst aan een van de stadspoorten af. Eindelijk verscheen hij, omringd door een aantal ridders en hovelingen, allen zo rijk en prachtig uitgedost, dat de magistraat, die de koning niet in persoon kende, niet wist aan wie zijn hulde te bewijzen en alzo bij vergissing een ridder aansprak in plaats van de koning. Toen deze de dwaling bemerkte kwam hij zelf de overheden tegevoet en sprak: "Heren, weest voortaan beter op uw hoede, opdat gij geen misgrepen meer begaat. Van dit ogenblik af zult gij, ter herinnering aan dit voorval, boven het stadswapen een bril zetten." En zo geschiedde het. Zie *Volk en Taal V* (1893), p. 168.
30. Zie o.m. het sprookje "Van Keizer Karel" In: *Joos/ Vertelsels III*, p. 8-9, nr. 23. Verwante internationale verteltypen: AaTh 1535: The

Rich and the Poor Peasant; AaTh 1536 A: The Woman in the chest; AaTh 1537: The Corpse Killed Five Times. De drie opgenomen verteltypen (grappige sprookjes) hebben één gemeenschappelijk centraal motief: er wordt op een vrij gewetenloze manier geld verdiend met een lijk. Het betreft veelal het dode lichaam van de echtgenote, van de (schoon-)moeder of van de minnaar, dat door de moordenaar of door een familielid gebruikt wordt om van een onschuldige derde, die gelooft dat hij de moordenaar is, een hoge som "zwijggeld" te incasseren. Vooral het verteltype AaTh 1535 van "Boer Eenos" of "Boer Kievit" genoot in Vlaanderen een enorme populariteit. Het overgeleverde Keizer Karel-sprookje biedt een afgezwakte, christelijk ingekleurde versie van het centrale gegeven uit dit verteltype. De jonge boer wordt hier als een zeer zorgzaam persoon voorgesteld, die de christelijke plicht der naastenliefde naleeft. Hij doodt zijn moeder niet moedwillig, integendeel, ze sterft gewoon van ouderdom. De jonge boer brengt het aangeklede lijk van zijn moeder niet naar de markt, om ze ergens als oud vrouwtje, dat eieren verkoopt, neer te zetten. Neen, de jonge boer bewaart zijn dode moeder doodgewoon in een donker kamertje. Het dode moedertje wordt dan ook niet door een ongeduldige koper op de markt zogezegd "vermoord". De koper wacht namelijk tevergeefs op een antwoord en schudt haar wakker (waardoor haar hoofd afvalt). De jonge boer luist niet de vermeende moordenaar op de markt een grote som zwijggeld af, maar Keizer Karel, die de deugd der naastenliefde met een jaarlijkse dotatie "zolang moeder op de eerde blijft" honoreert. De boer vat hier de woorden van de heerser letterlijk op. Deze list wordt in een ander verhaaltje nl. AaTh 1590 door gerenommeerde schelmen en narrenfiguren zoals Uilenspiegel, Gonnella, John Scogin en Clément Marot toegepast om een verbod van hun heersers met de voeten te treden.

31. Zie o.m. de kleine anekdote "Wie de voorrang moet hebben." In: *Griek (1675)*, p. 65-66. Internationaal vertelmotief: Mot. J1182.1: To be beaten by deceiver or husband. Twee hofdames maken ruzie wie er nu het eerst in de kamer van Keizer Karel mag binnentreden. Daarop zou Keizer Karel geantwoord hebben: "Laat de grootste zottin het eerst binnenkomen." Nu wil geen van de beide dames nog als eerste naar binnen gaan. De streek die hier Keizer Karel in de mond gelegd wordt is een afgezwakte versie van de volgende schelmenstreek, die sinds de 12de eeuw verteld wordt: Een schelm (hofnar) ergert een hertogin zozeer dat zij al haar hofdames bijeenroept om hem af te ranselen. De schelm (hofnar) kan zich door de uitdagende vordering "Moge de grootste hoer de eerste slag geven" uit zijn preciaire situatie redden want geen enkele hofdame wil nog na deze woorden beginnen. Een parallelle valstrik vindt men in de middel-eeuwse versie van de stof, die door Hans Christian Andersen tot het beroemde sprookje van *De nieuwe kleren van de keizer* (AaTh 1620: The King's New Clothes) bewerkt werd. In *Der Paffe Amis* van Der Stricker (ca.1225-1250) geeft een bedrieger zich als schilder uit en fabriceert wandschilderijen, die - zo beweert hij - enkel door mensen kunnen gezien worden, die uit een wettelijke relatie voortspruiten. Niemand wil zijn eigen afkomst in twijfel trekken en durft dus toegeven dat hij niets ziet, tot een nar de waarheid zegt. De schelmen zijn - net zoals de keizers in de populaire narratologie - in grote mate uitwisselbare gestalten. De streek opgenomen onder Mot. J1182.1 werd in de anekdotenbundels van de Duitse verzamelaars en compilers uit de 17de en 18de eeuw aan twee Franse dichters toegeschreven: enerzijds aan Je(h)an le Meun(g) († 1305), die de auteur van (het tweede deel van) de *Roman de la Rose* was en bekend stond als vrouwenspotter (o.m. in

- Exilium melancholiae* (1643), p. 564, nr. 40; *Zincgref/ Weidner III* (1653), p. 338; *Zeitvertreiber* (1685), 34; *Schau-Platz der Betrieger* (1687), nr. 135 en *Polyhistor* (1729), p. 72, nr. 28) en anderzijds aan Clément Marot (1496-1544), die tevens de kamerdienaar van Frans I (1494-1547) was (o.m. in *Marot* (1655), nr. 5 en in *Zeit-Verkürzer* (1702), nr. 242). Daarnaast zijn het vooral hofnarren geweest, die deze gewaagde woorden zouden uitgesproken hebben. Bv. de beroemdste hofnar uit de 15de eeuw, Gonnella, die in dienst van de markgraaf Niccolò III van Este (1383-1441) en van diens zoon Borso, hertog van Ferrara († 1471) en John Scogin (Scoggan), die de hofnar van Hendrik VIII (1491-1547) en van Elisabeth I (1533-1603) was (zie *Flögel*, p. 307-308). Zie ook het commentaar bij KOOPMANS (J.) en VERHUYCK (P.). *Een kijk op anekdotencollecties in de zeventiende eeuw. Jan Zoet. Het Leven en Bedrijf van Clément Marot*. Amsterdam-Atlanta, GA 1991, p. 279-281.
32. Zie o.m. het verhaal "Van een armoedzaaier zonder schaaamte" In: *Ghelderode*, p. 100-102. Internationaal vertelmotief: Mot. J1172.2: Payment with the clink of money. Bij Michel de Ghelderode heeft de bedelaar zijn oorspronkelijke onschuld verloren. Hij wordt als een doortrapte bedrieger geportretteerd, die driemaal (!) de pint van Keizer Karel wegkaapt. Keizer Karel zelf vertoont hier een wonderbaarlijke affiniteit met de listige nar of edele schelm, die de bedrieger-bedelaar met gelijke munt betaalt.
33. BURKE (P.). Karel V (her)bekeken. In: SOLY (H.) (ed.) *Karel V 1500-1558. De keizer en zijn tijd*. Antwerpen 1999, p. 393-476; in 't bijzonder op 420.
34. Zie *Lox/ Keizer Karel-verhalen*, p. 159-162.
35. *Griek* (1675), p. 35 met het motto "Carel doet in d'aerde graven, God komt hem in nood te laeven." Geciteerd naar *Lox/ Keizer Karel-verhalen*, p. 101. Verwante legende: Sinninghe: Der Bau, nr. 61: Brunnen entspringt, wenn das Wasser für den Bau (für die Mönche, die das Kloster bewohnen werden) fehlt.
36. HDA 1, p. 1672-1685.
37. Vooral in Hessen blijkt er veel verwarring te bestaan tussen Karel de Grote (742-814) en Keizer Karel V (1500-1558). De sagenverzameling van de gebroeders Grimm bevat een tekst *Kaiser Karl des Großen Auszug* (*Grimm/ DS I*, p. 45, nr. 26) die heel kort meedeelt dat Karel de Grote met zijn ganse leger in de Odenberg (tussen Gudensberg en Besse in Hessen) zou verzonken zijn. Hans-Jörg Uther vermeldt in zijn annotatie bij deze sage (*Grimm/ DS I*, p. 295) dat de tekst in de eerste uitgave nog de titel *Kaiser Carl V. Auszug* droeg, een titel, die Jacob Grimm dan eigenhandig gecorrigeerd heeft. De verschijning van Keizer Karel herinnert in de Hessische volksoverlevering ook zeer sterk aan de heidense ruiter Wodan: "man hört auch von einem rothen reiter mit rothwollnem reifer busche auf rothem rosse erzählen, der an bestimmten jahrstagen den waldaum im galopp umreite: es sei der geist von Carolus quintus. (...)" (*Grimm/ Mythologie II*, p. 784). In het jaar 1826 zou men in de buurt van de Glißborn de vorstelijke gestalte niet van Karel de Grote, maar van Keizer Karel ("des Quinten") op een sneeuwwitte (!) schimmel gezien hebben. (*Pfister*, p. 16-17; *Lynker*, p. 4-5. 7) Tot in het begin van de 19e eeuw werd in Hessen de figuur van Keizer Karel verder nog als kinderschrikfiguur bij de opvoeding ("du, der Quinte kommt!") gebruikt. In Zwaben en Beieren werden stoute kinderen nog in de vorige eeuw met de demonische figuur van *Vrouw Perchta*, die met een schare ongedoopte kinderen rondtrekt de mond gesnoerd ("schweig oder die Prechtölterli kommt"; "schweig, prechte kommt und schneidet dir den bauch auf!") (*Grimm/ Mythologie II*, p.782).

38. Zie *Ons Volksleven* (1892), p. 43. Wanneer hetzelfde verhaal dan weer over een heilige verteld wordt is de vermenging van de verschillende betekeniskaders niet zo frappant. Zo brengt Sinte Gertrudis cider mee voor het werkvolk dat hooi aan het keren is. Maar er is niet voldoende om ieders dorst te lessen. Daarop bidt de vrouw tot de goede God en slaat dan haar gaffel in de grond. Ogenblikkelijk ontspringt uit die barst kristalhelder drinkwater. *Handschrift I*, nr. 32; geciteerd naar: VAN DE VELDE (K.), *Vertelteksten uit de nalatenschap van Amaat Joos. Gecommentarieerde tekstuitgave en studie van de verhaaltypes*, Deel 1 a, p. 175 (Onuitgegeven licentiaatsverhandeling 1989).
39. REHERMANN (E.H.). *Das Predigtexempel bei protestantischen Theologen des 16. und 17. Jahrhunderts*. Göttingen 1977, p. 283; 449-450.
40. *Wolf/ Niederländische Sagen*, nr. 34.
41. REHERMANN (E.H.). Op. cit., p. 288-289.
42. *Dautzenberg*, p. 154-155.
43. *Griek/ Hageland I*, p. 257.
44. *Berg/ Sagen*, nr. 1944.
45. *Cock/ Teirlinck III*, p.74-75, nr. 600.
46. *Griek (1675)*, p. 63-64; *Keizer Karel/ Vroolijke historie*, p. 22.
47. *Zincgref/ Weidner IV (1655)*, p. 37.
48. *Haiding*, p. 160.
49. *Diewerge*, p. 21-27.
50. *Berg/ Sagen*, nr. 1944; *Keizer Karel/Boerke Naas; Griek/ Hageland I*, p. 63-75.
51. *Vlaamsche Zanten I* (1899), p. 78.
52. *Ballegeer*, p. 182-184.
53. *Griek/ Snellaert*, p. 28-29.
54. *Volk en Taal 4* (1891-92), p. 54-55; *Volk en Taal 3* (1890-91), p. 257. Een vroege variant op die berisping aan het adres van Keizer Karel vindt men reeds in een verzameling anekdoten uit de 16de eeuw, namelijk in *Barlandus* (1584), p. 122-123. Internationale verteltemotieven: Mot. K1812: King in disguise; Mot. K1812.4: Incognito king is given hospitality by fisherman; Mot. P320: Hospitality; Mot. P15.1.1: Disguised king taught courtesy by peasant; Mot. Q45: Hospitality rewarded.
55. *Sackpfeiffer (1663)*, p. 30; *Zeitvertreiber (1685)*, p. 59.
56. *Cornelissen II*, p. 147-148.
57. BOLTE (J.). Ein Antwerpener Cluchtboeck von 1576. In: *Tijdschrift voor Nederlandsche Taal- en Letterkunde 10* (1891), p.127-143, in 't bijzonder op p.133; zie ook de aanmerkingen onder nr. 23.
58. *Griek/ Snellaert*, p. 118-119; zie ook de aanmerkingen onder nr. 29.
59. De kritiek luidt: "Unser Herzog ist schon gut, aber seine Apostel seynd nicht weit her, er schaut ihnen gar zu viel durch die Finger, braucht dessenthalben wenig Brillen." In: *Melander I (1604)*, nr. 363; *Helmhack (1729)*, nr. 213; *Schreger (1754)*, nr. 182.
60. *Coster/ Spillebeen*, p. 78-81.
61. *Coster/ Spillebeen*, p. 78-81.
62. *Keizer Karel/ Vroolijke historie*, p. 54. Internationaal verteltemotief: Mot. K1288: King induced to kiss horse's rump: trickster then threatens to tell.
63. *Vermast*, p. 111-115. Zie ook de aanmerkingen onder nr. 9. In de Vlaamse lezingen ligt het "sans-souci"-motief steeds aan de basis van de conflictsituatie tussen Keizer Karel en de kloosteroverste. Dit verteltemotief is vrij jong. Het duikt pas in de 18de eeuw op en verwijst naar de zomerresidentie "Schloß Sanssouci" van Frederik II de Grote in Potsdam, naar plannen van de koning van Pruisen zelf gebouwd in 1745-1747 door G.W. von Knobelsdorff.

64. Internationaal vertel­motief: Mot. Q113: Appointment to priesthood as reward.
65. Internationaal vertel­motief: Mot. K1961.1.2: Sham parson repeats same expression over and over. De nieuwbakken geestelijke vat hier de woorden van de heerser letterlijk op. Deze list wordt in een ander verhaalt­ype nl. AaTh 1590 door gerenommeerde schelmen en narrenfiguren zoals Uilenspiegel, Gonnella, John Scogin en Clément Marot toegepast om een verbod van hun heersers met de voeten te treden.
66. *Joos/ Vertelsels III (1891)*, p. 33-34, nr. 9. Het nouvellesprookje is een contaminatie van twee internationale vertel­typen, namelijk AaTh 921: The King and the Peasant's Son + AaTh 922B: The King's Face on the Coin; Tubach nr. 666: Blacksmith and Emperor's face. Internationaal vertel­motief: Mot. H583: Clever youth (maiden) answers king's inquiry in riddles.
67. *Keizer Karel/Vroolijke historie*, p. 50-52; *Griek/Snellaert*, p. 109; *Jacobs*, p. 91-92; *Ghelderode*, p. 119-120.
68. *Keizer Karel/Vroolijke historie*, p. 55. Internationaal vertel­motief: Mot. K1966.2: Alchemist secures payment for his "secret"; Tubach nr. 89: Alchemist gets money for gold. De Keizer Karel-anekdote sluit perfect aan bij een verhaal dat toegeschreven wordt aan paus Leo X (1475-1521) en een Italiaanse alchemist, waarschijnlijk Aurelio Augurelli (1441-1524). De alchemist zou zijn "wondertinctuur om goud te maken" overhandigd hebben aan de paus, met de koene uitspraak: "Mare tingere" (wondertinctuur om goud te maken). Als tegenprestatie zou Leo X hem een lege buidel gegeven hebben, met de boodschap "dat wie zelf goud kan maken, enkel een beurs nodig heeft om het erin te bewaren." Deze anekdote vinden we o.m. in *Memel (1656)*, nr. 968; *Democritus ridens (1667)*, p. 76, nr. 26; *Zeitvertreiber (1685)*, p. 142; *Lyrum larum II (1710)*, nr. 227 en *Vademecum IV (1768)*, nr. 185.
69. *Griek (1675)*, p. 117-118. Internationale vertel­motieven: Mot. J1337: Beggar claims to be emperor's brother (cf. Rotunda 1337*); Mot. J1283: Gifts from the brothers; Tubach nr. 2877: Jugler receives coin from king en nr. 2893: King, and false brother.
70. Zie VERBERCKMOES (J.). Op. cit., p. 30-33; *Pauli II (1522)/ Bolte*, p.75-76, nrs. 823 en 824.
71. *Griek (1675)*, p. 58-59. Internationaal vertel­type: AaTh 1590. Internationaal vertel­motief: Mot. J1161.3: Trespasser's Defense. Hans-Jörg Uther splitst dit vertel­type in zijn EM-artikel "Eid auf eigenem Grund und Boden" in twee subtypen op. Het opgenomen verhaal sluit aan bij de tweede, ietwat jongere Italiaanse overlevering uit de 14de eeuw (Rotunda, J1161.3).
72. *Grimm/DS I*, p. 45-46; 295-296; nrs 27 en 28. De gebroeders Grimm ontleenden de beide sageteksten aan: *Sagen der Vorzeit, oder ausführliche Beschreibung von dem berühmten Salzburgischen Untersberg oder Wunderberg*. Brixen 1782, p. 5-6; 25-26; 27-29. De laatste paragraaf van "Kaiser Karl im Untersberg" stamt echter uit: Sartori, F.: *Naturwunder des Österreichischen Kaiserthums*. Wien 1807, p. niet vermeld. Internationale vertel­motieven: Mot. F131: Otherworld in hollow mountain; Mot. D1960.2: Kyffhäuser; Mot. F545.1.3: Beard grows through table. Zie ook *Lox/ Keizer Karel-verhalen*, p. 150; 253-255.
73. *Lüers*, p. 43.
74. *Griek (1675)*, p. 248-249.
75. HDA 8, p. 1690.
76. HDA 8, p. 1737; 1740.
77. HDA 5, p. 1300-1301.

78. *Griek* (1675), p. 249.
79. *Ghelderode*, p. 165.
80. *Epidorpidum* lib. IV. Col. 1648, in-12°, bl. 76; geciteerd naar *Vaderlandsch Museum* 2 (1856), 462). Volgens de versie bij *Griek* (1675), p. 251 luidt het grafschrift: "Hic jacet intus, / Carolus Quintus, / Dic pro illo bis aut ter, / Ave Maria, Pater Noster."

Lijst van afkortingen

- AaTh Verhaalttype volgens Aarne, A./ Thompson, S.: *The Types of the Folktale. A Classification and Bibliography. Second Revision.* Helsinki 1961 (FFC 184).
- EM Enzyklopädie des Märchens. Handwörterbuch zur historischen und vergleichenden Erzählforschung. Begründet von K. Ranke. Herausgegeben von R. Brednich u. a. Berlin/ New York 1977-.
- HDA Hoffmann-Krayer, E./ Bächtold-Stäubli, H. (Red.): *Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens.* Berlin/ Leipzig 1927-1942 (Nachdruck Berlin 1986-1987) (10 dln).
- Kooi Kooi, J. van der: *Volksverhalen in Friesland. Lector en mondelinge overlevering. Een Typencatalogus.* Groningen 1984.
- MdM/ FFC 203 Meyer, M. de: *Le conte populaire flamand. Catalogue analytique et répertoire des épisodes et éléments des contes "Motif-Index".* Helsinki 1968 (FFC 203).
- Mot. Thompson, S.: *Motif-Index of Folk-Literature.* Kopenhagen 1955-1958 (6 dln).

- Rotunda Rotunda, D.P.: *Motif-Index of the Italian Novella in Prose.* Bloomington 1942.
- Sinninghe Sinninghe, J.R.W.: *Katalog der niederländischen Märchen-, Ursprungssagen-, Sagen-, und Legendenvarianten.* Helsinki 1943 (FFC 134).
- Tubach Tubach, F.C.: *Index Exemplorum. A Handbook of Medieval Religious Tales.* Helsinki 1969 (FFC 204).

Geciteerde bronnen

- Appeltjes* = Appeltjes van het Meetjesland: jaarboek van het Heemkundig genootschap van het Meetjesland.
- Balberghe* = Balberghe, J. van: *Mechelse vertelsels.* Mechelen 1950.
- Ballegeer* = Ballegeer, J.: *100 Brugse Legendes, Sprookjes, Sagen, Anekdoten, Spook- en Heksenverhalen.* Brugge 1984.
- Belgisch Chronykje* = Belgisch Chronykje. Geschiedkundig en letterkundig tijdschrift. Antwerpen 1841-1846.
- Belgisch Museum* = Belgisch Museum voor de Nederduytsche Tael- en Letterkunde en de Geschiedenis des Vaderlands. Gent 1837-1846.
- Berg/ Sagen* = Berg, M. van den: *De Volkssage in de provincie Antwerpen in de 19de en 20ste eeuw.* Gent 1993.
- Berg/ Volksverhalen* = Berg, M. van den: *Volksverhalen uit Antwerpen.* Utrecht/ Antwerpen 1981.
- Biekorf* = Biekorf. Westvlaams archief voor geschiedenis, oudheidkunde en folklore. Brugge 1890- 1975/76.
- Brusselse post* = De Brusselse post. Uitgegeven door Vlaams komitee voor Brussel. Brussel 1951.
- Cock/ Teirlinck I-III* = Cock, A. de/ Teirlinck, I.:

Brabantsch Sagenboek. Gent 1909-1912 (3 dln).

Cock/ Teirlinck/ Kinderspel I-XII = Cock, A. de/ Teirlinck, I.: Kinderspel en kinderlust in Zuid-Nederland. Gent 1902-1906 (12 dln).

Cornelissen I-VI = Cornelissen, P.J.: Nederlandsche Volkshumor op stad en dorp, land en volk. Spot- en bijnamen, spotrijmen, spotvertellingen, volksetymologische sagen, spreekwoorden en zegswijzen, enz., naar hun oorsprong en betekenis verklaard door Jozef Cornelissen. Antwerpen 1929-1937 (6 dln).

Cornelissen/ Vervliet/ Hekel- en Spot-Vertelsels = Cornelissen, P.J./ Vervliet, J.B.: Hekel- en Spot-Vertelsels. Brussel s. d.

Coster/ Spillebeen = Coster, C. de: De legende en de heldhaftige, vrolijke en roemrijke avonturen van Uilenspiegel en Lamme Goedzak in Vlaanderen en elders. Vertaald door Willy Spillebeen. Leuven 1989.

Daele = Daele, H. van: Keizer Karel op sloffen. Antwerpen/ Utrecht 1972.

Dautzenberg = Dautzenberg, J.M.: Gedichten. Brussel 1850.

Duyse/ Nagelaten Gedichten = Duyse, P. van: Nagelaten Gedichten in 't licht gegeven door F. van Duyse. Roeselare 1882-1884 (9 dln).

Duyse/ Vaderlandsche Poëzy = Duyse, P. van: Vaderlandsche Poëzy I. Gent 1840.

Ghelderode = Ghelderode, M. de: L'histoire comique de Keizer Karel telle que la perpétuèrent jusqu'à nos jours les gens de Brabant et de Flandre. Leuven 1922; Bruxelles ²1923; ³1943; Brussel 1989.

Griek (1675) = Griek, J. de: De Heerelycke ende Vrolycke Daeden van Keyser Carel den V. Tot Antwerpen. By Theodor Spits, Boeck-verkooper in de Bogaerde-stræet. 1675. Met Privilegie van den Koningh.

Griek/ Hageland I-II = De vrolijke daden van Keizer Karel. Naar het oude volksboek vrij

bewerkt en uitvoerig ingeleid door A. van Hageland. Antwerpen 1981 (2 dln).

Griek/ Opdebeek = De vrolijke daden van Keizer Karel. Verschenen te Antwerpen bij Lodewijk Opdebeek (1970⁶; 1972⁷)

Griek/ Snellaert = Griek, J.: De heerlyke en vrolyke daden van Keizer Karel. Volksboeken uitgegeven door J.F. Willems en F.A. Snellaert. Gent 1878.

Handschrift I, II, III = Handschrift H. De Knibber uit de sprookjesnalatenschap van Amaat Joos (1855-1937).

Jacobs = Jacobs, K.: Lachend Vlaanderen. Vlaamse volksverhalen verzameld en naverteld door K. Jacobs. Amsterdam/ Brussel 1951.

Joos/ Vertelsels I-IV = Joos, A.: Vertelsels van het Vlaamsche Volk naverhaald door A. Joos. Brugge 1889; Tielt 1890; Gent 1891; Tielt/ Gent 1892.

Joos/ Volksspreuken = Joos, A.: Schatten uit de Volkstaal. Eenige Duizenden Volksspreuken. Gerangschikt en verklaard door A. Joos. Gent 1887.

Keizer Karel/Boerke Naas = Keizer Karel en boerke Naas. Antwerpen s.d. (oude spelling - voor 1947); Antwerpen 1954; Antwerpen 1972; Kapellen ¹¹1976

Keizer Karel/ Vroolijke historie = Vroolijke historie van Keizer Karel. Brussel s. d.

Kunst- en Letterbl. = *Kunst- en Letterblad*. Gent: Antwerpen 1840-1845.

Lovenschen Almanach (1756) = Lovenschen Almanach ofte Tydtverkonder van de twelf Maenden des laers ons Heeren Jesu-Christi 1756.

Meulders = Meulders van Remoortel, F.: Eenige Heerlijke en Vroolijke daden van Keizer Karel. Antwerpen 1917.

Meyere I-IV = Meyere, V. de: De Vlaamse vertelschat. Antwerpen 1925-1933 (4 dln).

Ons Volksleven = *Ons Volksleven*. Antwerpsch-Brabantsch Tijdschrift voor Taal- en volksdicht-

veerdigheid voor oude gebruiken, wangelooftkunde enz. Brecht 1889-1900.

Oostvlaamse Zanten = Oostvlaamse Zanten. Tijdschrift voor volkskunde en volkscultuur. Gent 1926-.

Peene = Peene, H. J. van: Keizer Karel en de Berchemsche boer. Vaudeville in twee bedrijven, vertoond

Pissens/ Gidsenhoven = Pissens, L./ Gidsenhoven I. van: "Zonnige Jeugd" 6^e studiejaar. Geïllustreerde Leesboekjes voor de Lagere School. Brussel 1928.

Rooy = Rooy, H. van: Keizer Karel: drieluik van leute uit de 16e eeuw. Kortrijk 1929.

Ryswyck = Ryswyck, T. van: Poëtische Luimen. Antwerpen 1842.

Sleeckx = Sleeckx, D.: De Keizer en de Schoenlapper of de Gekroonde Leers. Blyspel in één bedryf, door Sleeckx. In: *De Vlaemse Stem III* (1848), 277-309.

Sneyers II = Sneyers, E.: "Voor Hart en Geest". Leesstof voor de lagere School II. Antwerpen 1944.

Sneyers III = Sneyers, E.: "Voor Hart en Geest". Leesstof voor de lagere School III. Antwerpen 1943.

Vaderlandsch Museum = Vaderlandsch Museum voor Nederduitse letterkunde, oudheid en geschiedenis. Gent 1855-1865.

Vermakelyken Klucht-Vertelder (1800) = Vermakelyken Klucht-Vertelder, of opregten Guychelboeck bevattende vele wonderlyke geschiedenissen. Gent I.C. van Paemel, s. d. (rond 1800).

Vermast = Vermast, A.: Vertelsels uit West-Vlaanderen. Gent 1898.

Vlaamsche Zanten = Vlaamsche Zanten. Maandschrift over gebruiken, geschiedenis en taalkunde uitgegeven door de Waasche Zanters. Sint-Niklaas 1899-1904.

Volk en Taal = Volk en Taal. Maandblad over gebruiken, geschiedenis, taalkunde enz. uitgegeven door de zantersgilde van Zuid-Vlaanderen. Ronse 1888-1895.

Wodana = Wodana. Museum voor Nederduitse Oudheidkunde. Gent 1843.

Wolf/ Niederländische Sagen = Wolf, J.W.: Niederländische Sagen. Leipzig 1843.

Vreemdtalige repertoires

Bidermann (1640) = Bidermann, J.: Utopia didaci Bernardini. Dillingae 1640.

Bienenkorb I-IX (1768-1772) = Neuer Bienenkorb voller ernsthaften und lächerlichen Erzählungen. Erste-Neunte Sammlung. Cöln 1768-1772.

Buch der Weisen und Narren (1705) = Das Buch der Weisen und Narren. Leipzig 1705.

Democritus ridens (1667) = Langius, J.P.: Democritus ridens. Ulmae 1689.

Diewerge = Diewerge, H.: Der Alte Fritz im Volksmund. Geschichten und Schwänke. München 1937.

Exilium melancholiae (1643) = Exilium melancholiae, Das is Unlust-Vertreiber. Straßburg 1643.

Flögel = Flögel, K.F.: Geschichte der Hofnarren. Liegnitz/ Leipzig 1789.

Grimm/ DS I-II = Brüder Grimm: Deutsche Sagen. Herausgegeben von H.-J. Uther. München 1993.

Grimm/ DS III = Brüder Grimm: Deutsche Sagen. Herausgegeben von U. Kindermann-Bieri. München 1993.

Grimm/ KHM I-IV = Brüder Grimm: Kinder- und Hausmärchen. Nach der Großen Ausgabe von 1857, textkritisch revidiert, kommentiert und durch Register erschlossen. Herausgegeben von H.-J. Uther. München 1996 (4 dln).

Grimm/ Mythologie I-III = Grimm, J.: Deutsche Mythologie. Herausgegeben von E.H. Meyer.

Gütersloh⁴ 1876-1877 (3 dln).

Haiding = Haiding, K.: Kaiser Josef II. in der Volkserzählung. In: *Österreichische Zeitschrift für Volkskunde* 18 (1964), p. 156-170.

Helmhack (1729) = Helmhack, D.E.: Der Neu- vermehrte, lustige und Curiose Fabel-Hannß. Halle 1729.

Lüers = Lüers, F.: Bayrische Stammeskunde. s. 1. 1933.

Lynker = Lynker, K.: Deutsche Sagen und Sitten in hessischen Gauen. Cassel/ Göttingen 2¹⁸⁶⁰.

Lyrum larum II (1710) = Lyrum larum Iyrissimum. s. 1. 1710.

Marot (1655) = Het leven en bedrijf van Clément Marot. Uit het Frans in het Nederlands vertaald door J. Soet. Herziene en vermeerderde druk. Amsterdam 1655

Melander I-III (1604) = Melander, O.: Jocorum. Guolgangi Kezelli 1604.

Memel (1656) = Memel, J.P. de: Lustige Gesellschaft. Zippelzerbst im Drömbling 1656.

Pauli I-II (1522)/ Bolte = Pauli, J.: Schimpff und Ernst 1-2 ed. J. Bolte. Berlin 1924 (2 dln).

Pfister = Pfister, H. von: Sagen und Aberglaube aus Hessen und Nassau. Frankfurt am Main 1934.

Polyhistor (1729) = Der vermehrte kurtzweilige Polyhistor. Cosmopoli 1729.

Sackpfeiffer (1663) = Der Pohlnische Sackpfeiffer. Aus dem Holländischen ins Hoch-teutsche übersetzt. s. 1. 1663.

Schau-Platz der Betrieger (1687) = Schau-Platz der Betrieger. Hamburg 1687.

Schreger (1754) = Schreger, O.: Lustig- und Nutzlicher Zeit-Vertreiber. Am Hof, bey Regensburg 1754.

Vademecum I-X (1765-1792) = Vademecum für lustige Leute. Berlin 1765-1792.

Zeitvertreiber (1685) = Neuaufgebutzter, Kurtzweiliger Zeitvertreiber. s. 1. 1685.

Zincgref/ Weidner I-III (1653) = Zincgref, J.W./ Weidner, J.L.: Teutsche Apophthegmata. Amsterdam 1653.